

UIT
mokum

EN DE
mediene

Joodse woorden in nederlandse omgeving

H.BEEM

Een taal is voortdurend in beweging. Sommige woorden en uitdrukkingen raken op de achtergrond, sterven af. Andere komen naar voren, zetten zich vast in het algemeen taalgebruik. Opvallend is het grote aantal van oorsprong Joodse woorden dat zich op deze wijze ook de laatste jaren een plaats heeft verworven. Stennis is daar een voorbeeld van, maar ook geinponem, geteisem, gotspe en tippelen. Beem signaleert de recente opkomst van vele Joodse woorden, geeft oorspronkelijke betekenissen aan, vertelt hoe tal van Joodse woorden en uitdrukkingen in het Nederlands zijn ingeburgerd.

Maar natuurlijk heeft ook de Nederlandse taal een onstuitbare invloed gehad op het taalgebruik binnen de Joodse gemeenschap. Ook hier zijn tal van woorden en zegswijzen nauwelijks meer in hun oorspronkelijke betekenis te onderkennen. Dat een leesboek bij de Portugese Joden een gebedenboek is, ligt niet voor de hand. Wat aanbijten, zich benemen, nacht maken, vrouwenkerk, Mexicaan, voorste en achterste dagen, zich afscheuren en tiende man allemaal betekent kan gemakkelijk in dit boekje van Beem worden opgezocht. Hij geeft de weg aan voor iedereen die in Joods en Nederlands taalgebruik geïnteresseerd is.

UIT MOKUM EN DE MEDIENE

H. Beem

uit mokum en de mediene

Joodse woorden in Nederlandse omgeving

1974

Van Gorcum & Comp. B.V. - Assen

© 1974 Koninklijke Van Gorcum & Comp. B.V. Assen

Uit deze uitgave mag niets worden gereproduceerd d.m.v. boekdruk, foto-offset, fotocopie, microfilm of welk ander medium dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 232 1166 9

Layout en druk: Van Gorcum, Assen

Aan mijn vrouw

Inhoud

Woord vooraf

Afkortingen

Inleiding	1
Woordenlijst	41
Judaeo-Nederlands	67
Bibliografie	84
Register	87

Woord vooraf

מִשְׁכֵּל עַל דְּבַר יִמְצָא טוֹב

*Wie op het woord acht geeft,
zal het goede vinden.*

Spr. XVI: 20

Woorden en uitdrukkingen, afkomstig uit het bijbelse Hebreeuws vormen in vele talen een deel van de woordenschat.

Daarnaast hebben tal van andere woorden van Joodse herkomst, met name uit het Jiddisch, via Joodse bevolkingsgroepen hun weg naar de nationale talen gevonden. Het Nederlands heeft een relatief talrijke groep van deze woorden opgenomen, vooral na de emancipatie, toen de contacten met andere groepen van de bevolking inniger werden.

In het eerste gedeelte van dit boekje wordt getracht een overzicht te geven van dit opnemingsproces, dat zich nog steeds voortzet. Ter voorlichting zijn niet alleen voorbeelden uit boeken en pers geciteerd, maar is ook aan voor radio en televisie gesproken teksten illustratiemateriaal ontleend.

Een lijst van deze woorden van Joodse origine en een aanhangsel met Nederlandse woorden die speciaal en veelal uitsluitend in Nederlands-Joodse kring gangbaar zijn, vormen resp. het tweede en derde gedeelte. Het geheel zal, naar wij hopen, voor taalliefhebbers nuttige informatie verstrekken.

Hilversum, november 1973

Afkortingen

ar. = Aramees
barg. = Bargoens
Deut. = Deuteronomium
Et. W. = Etymologisch Woordenboek
Ex. = Exodus
Gen. = Genesis
gr. = Grieks
frühnhd. = frühneuhochdeutsch
hd. = hochdeutsch
hebr. = Hebreeuws
jidd. = Jiddisch
lat. = Latijn
Lev. = Leviticus
M.G.J.N. = Maandblad voor de Geschiedenis der Joden in Nederland
mhd. = Mittelhochdeutsch
P.I. = Portugees-Israëlitisch
rom. = Romaans
sc. = scilicet
Spr. = Spreuken
s.v. = sub voce
v.a. = volgens anderen
vert. = vertaald
v.s. = volgens sommigen

Inleiding

Talen die met elkaar in aanraking komen, oefenen wederzijds invloed op elkaar uit, waarbij het overnemen van „vreemde woorden” wel het meest opvalt.

Op den duur raken deze vreemdelingen veelal zo met de eigen taalschat vergroeid dat ze niet meer als vreemd gelden. Zo is het bijvoorbeeld gegaan met de woorden die door de Germanen van de Romeinen werden overgenomen. Woorden als muur, put, kamer, kelder, paal, poort, post kwamen zo in het Nederlands terecht. Ze zijn sinds eeuwen genaturaliseerd en worden als Oer-nederlands aangevoeld. Later droegen het Italiaans, het Frans, het Duits en nu weer in ruime mate het Engels hun aandeel bij. Ook aan woorden van Joodse resp. van Hebreeuwse en Jiddische herkomst ontbreekt het niet.

Zelfs wanneer een taal schijnbaar geheel door een andere verdrongen wordt, dan voltrekt zich het verdringsproces toch nooit geheel volledig en de overwinnaar blijft sporen van de overwonnene met zich meedragen. Zulk een puur Nederlands schijnend woord als ambacht heeft de weg van het oude Keltisch via het Latijn en het Germaans naar onze taal gevonden. Een lange, zelfs nog langer terug te volgen weg, hebben ook vele woorden uit de oude bijbeltaal gevolgd, die thans in Nederland als gemeengoed gelden.

Er is een Nederlandse zegswijze luidende: „Dat is Hebreeuws voor me”. De achtergrond van deze zegswijze zal wel te zoeken zijn in de voor niet ingewijden onleesbare, en daardoor geheimzinnig aandoende Hebreeuwse lettertekens. Nog niet al te lang geleden kon men in elke stad of stadje, in ieder groot dorp in Nederland een synagoge en ook wel andere gebouwen aantreffen, met op de gevel een bijbeltekst in zulke voor de buitenstaander onbegrijpelijke tekens. De drie Hebreeuwse letters voor „koosjer”, aangevende, dat daar levensmiddelen verkocht worden, die volgens de Joodse godsdienstige voorschriften geoorloofd zijn – „ritueel geoorloofd” – heette dat in het eigen Nederlands-Joods idioom – kon men ook buiten de Jodenbuurten van de grote steden hier en daar wel aantreffen. De periode 1940-1945 heeft ook hieraan een einde gemaakt en opschriften met Hebreeuwse letters zijn in Nederland even zeldzaam geworden als ze vroeger talrijk waren. Hier en daar staan ze wat onwennig in de gevels van

2 Inleiding

thans tot kerken, badhuizen, werkplaatsen of pakhuizen getransformeerde synagogen.¹

Maar de uitdrukking „Dat is Hebreeuws voor me” heeft een ruimere zin gekregen en wordt nu gebruikt in de betekenis: ik begrijp er niets van. Wat niet wegneemt dat iedere Nederlander, van de hoogste tot de laagste, van zijn jeugd af een aantal, vaak zelfs een groot aantal Hebreeuwse, althans van oorsprong Hebreeuwse woorden en zegswijzen gebruikt.

De oudste groep woorden van Joodse origine is in zijn oorspronkelijke vorm afkomstig uit de Bijbel. Ze zijn echter niet door de Joden zelf hierheen gebracht, maar kwamen langs de weg van diverse christelijke bijbelvertalingen. Het zijn Hebreeuwse, een enkele maal Aramese woorden, meestal in vergriekste vorm en het merendeel er van is internationaal taalbezit. Het meest verspreid is wel het woord amen, dat samenhangt met een Hebreeuws werkwoord in de betekenis: bevestigen. Amen betekent ongeveer: zo zij het. Het was oorspronkelijk niet uitsluitend slotwoord van een preek of een gebed, maar een bekrachtiging of betuiging van instemming in het algemeen. Hiervan is afgeleid het Nederlandse werkwoord beamen, oorspronkelijk beamenen. Tot deze groep behoren: abt, aloë, Baäl, Beëlzebub, cherub (cherubijn), Farizeër, gehenna, halleluja, hosanna, hysop, jubeljaar, mammon, manna, messias, mirre, Moloch, Pasen, rabbi (rabbijn), sabbat, satan, seraf (serafijn), sikkil, sjibbolet, Zebaoth. Tot dezelfde groep behoort ook het Aramese: mene tekil, terwijl omgekeerd het Griekse synedron als sanhedrin in het Hebreeuws is opgenomen en vandaar zijn weg verder vervolgd heeft. Voor nadere verklaring van bovengenoemde woorden zie de woordenlijst.

Een oudtestamentische achtergrond, maar vergriekste vorm, hebben namen als Izak, Simon, Mozes, Salomo, Jesaja enz. Maar hetzelfde geldt voor zo door en door Nederlands klinkende namen als Jan en Hans (Hannes) beide via Johannes van Jochanan (= God is genadig geweest), waarvan dan weer Jantje en Jansje (Jannesje) gevormd zijn. Zo is het eveneens met Thijs, verkorting van Matthijs, dat via Mattheus van het Hebreeuwse Mattitjahoe (= gave Gods), tot ons kwam. Tot de vrouwennamen van de-

¹ Van de synagoge van de Joodse gemeente Stedum-Loppersum is alleen de gevelsteen over. Deze is nu ingemetseld in de toren van de Hervormde Kerk te Stedum.

zelfde herkomst behoren Maria van Mirjam en Susanna van Sjosjanna (= roos of lelie). De profeten leverden hun aandeel in de Nederlandse werkwoorden jeremiëren en jonassen.

Bovendien ontleende de Nederlandse taal ook tal van zegswijzen en zinswendingen aan de Bijbel. Met name door de Statenvertaling zijn ze gemeengoed geworden. We noemen slechts: de steen des aanstoots (Jesaja 8:14); de stem des roependen in de woestijn (Jesaja 40:3)²; vurige kolen op iemands hoofd stapelen (Spr. 25:22); de vleespotten van Egypte (Ex. 16:3); zijn lier aan de wilgen hangen (Ps.137:2); verder: in zak en as zitten; een land van melk en honig; een wet van Meden en Perzen en heel wat andere leenvertalingen. Uit de Bijbel stammen ook de Jobsbode, Belials kinderen, een Gideonsbende, een Kaïnsteken, zo oud als Mathusalem enz.

Veel talrijker echter dan deze oude groep van woorden en uitdrukkingen die, om zo te zeggen, tot de taalaristocratie behoren, zijn de woorden van Joodse herkomst, die eeuwen later langs andere routes hun weg naar het Nederlands vonden. De Joden die in de middeleeuwen in Nederland woonden, waren weinig talrijk en de laatsten werden door het Spaanse bewind verdreven. Ze lieten nauwelijks sporen na en van invloed op de Nederlandse taal is niets bekend. De eerste Joden die zich omstreeks 1600 in Nederland vestigden, kwamen van het Pyrenese schiereiland. Hun afstammelingen, de zogenaamde Sefardiem zijn nog steeds georganiseerd in het Portugees-Israëlitisch Kerkgenootschap; ze brachten als moedertaal het Spaans en het Portugees mee en in eigen kring gebruiken ze nog altijd een aantal aan het Portugees ontleende termen. Hun invloed op de Nederlandse taal is, voor zover nog is na te gaan, uiterst gering geweest. Slechts van twee in het Nederlands gangbare woorden weten we met zekerheid dat ze uit hun kring afkomstig zijn. Het eerste is de naam van een gebak: bolus, eigenlijk een meervoudsvorm. In Joodse kringen gebruikte en gebruikt men nog steeds het enkelvoud bole. Het woord hangt waarschijnlijk samen met het Spaanse bollo = fijn broodje vgl. Spaans bolleria = koekenbakkerswinkel. Een andere mogelijkheid is, gezien de bolvorm van dit gebak, afleiding van het Spaanse bola = bal, bol. Maar in Veere werden, althans voor kort

² De onjuiste statenvertaling is wel de oorzaak geweest van de negatieve betekenis die deze zegswijze in strijd met de Hebreeuwse tekst gekregen heeft.

4 Inleiding

nog, „echte Zeeuwse boles” verkocht, broodjes, wat wel in de richting van eerstgenoemde afleiding wijst. Het tweede woord, dat slechts tot de lagere volkstaal is doorgedrongen, is de uitroep deisje! = stil! Hou je mond! oorspronkelijk van: deixe por os creaturas ofwel: deixe pos os pequenos dwz. stil voor de kinderen.³ Het woord is overgegaan in het Nederlandse Bargoens en daar is er weer het werkwoord deizen = zich stil houden van gevormd.

Mogelijk heeft de taal der Portugese Joden in de 17e en de 18e eeuw ook sporen achtergelaten in de handels- en beurstaal, omdat deze groep in haar bloeitijd op die terreinen een belangrijke rol gespeeld heeft, maar dat is in elk geval een onontgonnen terrein. De overgrote meerderheid der Joden, die zich van uit het Duitse Rijk en Oost-Europa in de Republiek der Verenigde Nederlanden vestigden, brachten vandaar een eigen taal het Jiddisch, of, zoals men het vroeger in Nederland noemde, het Joods-Duits mede, een taal die in de middeleeuwen in Zuid-Duitsland ontstaan was. De Joden namelijk die toen uit Romaanse gebieden naar de Rijnstrekten trokken, namen daar het Middelhoogduits, de taal van hun omgeving over. Ze incorporeerden daarin talrijke sedert eeuwen overgeleverde Hebreeuwse en ook wel Aramese woorden die veelal kenmerkend waren voor hun eigen zo andere geesteswereld en waarvoor dus het Middelhoogduits onvoldoende uitdrukkingsmogelijkheid bood. Bovendien handhaafden zich sommige woorden van Romaanse herkomst. Oudere Joden gebruiken voor Nederlands „bidden” nog altijd het woord „oren” (Lat. orare). Een Romaanse rest is ook het in Nederland aan lager wal geraakte „falderappes”.

De isolatie waarin de middeleeuwse Joden in heel wat Duitse steden leefden, leidde ook hier tot dialectvorming en mede daardoor verbonden genoemde componenten zich, op basis van het Middelhoogduits, tot een zich zelfstandig ontwikkelende taal die, behalve de oudere lagen, ook oude Middelhoogduitse woorden en van thans nog in omloop zijnde Duitse woorden hun oudere vorm en betekenis bewaart.

In de loop van zijn bestaan zwierf het Jiddisch mede met de vaak tot zwerven gedwongen Joodse groepen en daardoor onderging het de invloed van telkens nieuwe omgevingen: in Oost-Europa van de Slavische talen, in Amerika van het Engels, terwijl in Nederland de invloed van het Nederlands al zeer vroeg te bespeuren is.

³ Voorzanger en Polak pag. 53.

Zo ontstond een typische mengtaal. Karakteristiek er voor is in het bijzonder de verbinding van heterogene taalelementen tot nieuwe eenheden bijv. van Hebreeuwse stammen met Duitse, resp. Nederlandse prae- en suffixen of omgekeerd. Dit moge gedemonstreerd worden aan enkele voorbeelden die men in ieder Nederlands woordenboek kan aantreffen. Van het Jiddische majem is met Nederlandse uitgang het werkwoord majemen gevormd; op dezelfde wijze van jajem het werkwoord jajemen (Nederlands (jajem van Jidd. jaje*n*). Van het Jiddische schmu-es uitgaande vormde de spraakmakende gemeente het verkleinwoord smoesjes, terwijl schmusen niet alleen tot smoezen, maar ook tot smoezelen leidde. Gedallest is een adjectief bestaande uit een Jiddisch substantief dalles met Nederlands voor- en achtervoegsel; gesjochten komt van het Jiddische schechten = slachten. Op Nederlandse wijze gevormde verkleinwoorden zijn naast smoesje bijv. geintje en jajempje. De verbinding van het Nederlandse praefix on met Jiddisch gein tot ongein is juist in de laatste tijd heel vaak te horen en te lezen, zoals verder aangetoond zal worden, al is het dan ook nog niet tot de officiële Nederlandse woordenboeken doorgedrongen.

Tot de Franse tijd bleef het Jiddisch, dat met Hebreeuwse lettertekens geschreven wordt, voor onderling gebruik het voornaamste communicatiemiddel van de Nederlandse Joden. Het was niet alleen hun onderlinge spreektaal, maar, en dit vrijwel uitsluitend, de taal waarin ze hun boekhouding en correspondentie voerden. Naast het Hebreeuwsch, dat van oudsher de voorkeur genoot voor wetenschappelijke doeleinden, verschenen in het Jiddisch ook tal van populaire geschriften.

Het gros van de Joden die met het Nederlandse publiek in aanraking kwamen, zoals kooplieden, marskramers, winkeliers en straatventers – en als zodanig moest verreweg het grootste deel zijn brood verdienen – was wel genoodzaakt zich voor de communicatie naar buiten van het Nederlands te bedienen, al weten wij door de spottende reacties die uit dat tijdperk zijn overgeleverd, dat dit aanvankelijk met nogal wat klanksubstituties geschiedde.

Als men een buitenlander Nederlands hoort spreken, dan kan men bijna altijd opmerken dat hij sommige Nederlandse, van zijn moedertaal afwijkende klanken met zekere afwijkingen uitsprekt, de zgn. klanksubstituties. De Joden spraken in vroegere tijden, ten dele tot diep in de 19e eeuw, Nederlands met Jiddische tongval

6 Inleiding

en de afwijkingen waren ongeveer dezelfde als die van geboren Duitsers, die Nederlands spreken. Daarmede wekten ze de spot van minder welwillenden in hun omgeving. Een typisch voorbeeld van deze spot levert een „ylwisch” uit 1770, waarin de draak gestoken wordt met een nieuwjaarswens van Mozes Polak en Zoon. Deze „firma” gaf in 1767 en wellicht ook in volgende jaren een nieuwjaarsgedicht uit, waarin veel lof op het verdraagzaam „Gelukkig Holland” gevolgd werd door de bij deze gelegenheid passende heil- en zegenwensen voor de cliëntèle, waarbij de wens ook in het vervolg hun gunst te mogen blijven genieten natuurlijk niet ontbrak. De aanhef van deze, in voor die dagen normaal Nederlands gestelde wens luidde:

NIEUWJAARSWENS
Aan Alle Heeren, Kooplieden, Regts-geleerden, Maakelaars &tc
Benevens derzelver Bedienden
Op den 1ste Dag van 't Jaar 1767
Door hunne Onderdanige Dienaaren
MOZES POLAK en ZOON
Maakers van 't Al-om beroemd Potlood.

We kunnen rustig aannemen dat de potloodmakers dit gedicht niet zelf gemaakt hadden, maar nog zekerder is, dat de reactie daarop uit minder verdraagzame kring kwam en ten onrechte met hun naam ondertekend was. De spottende reactie had eveneens de vorm van een nieuwjaarswens, waarvan het opschrift luidde:

YLWINSCH
Hop den Heersten Dag van de Nieuwe Jaar 1770
An alle Eere van de Beers, de Staduis, en de Kleeren Beers,
Deer hinne honderdanige Serviteeren, de hoversal
berigte Photloodmaakers
MOZES POLAK
En Zoon.

De spot richtte zich tegen het weglaten en verkeerd plaatsnemen van de letter *h* (wat overigens meer speciaal typisch was voor de Portugese Joden), de geaspireerde uitspraak van de medeklinkers *p*, *t*, *k* (als in het Duits) en de afwijkende uitspraak van enkele klinkers. Uiteraard is deze spot overtrokken en kan men er niet te veel conclusies uit trekken. In 1775 werd „Hik Polakje mit zijn bakje, in

zijn Sjabbespakje" opnieuw het slachtoffer en van dit genre spotternij zijn in de 18e eeuw en tot diep in de 19e eeuw heel wat voorbeelden te vinden in vers en in proza. Het dorpstoneel kende tot in onze tijd onder de vaste typen als de kale schoolmeester, de rijke gierigaard en dergelijke ook de kromsprekende Jood, al was het toen al lang niet meer een reproductie van de werkelijkheid of van wat ooit werkelijkheid geweest was⁴.

Een aardige illustratie van die tweetaligheid levert een oud Amsterdams-Joodse zegswijze: Vor die brik, scheine rettisch! ibber die brik, mooie ramen! Met „die brik" was de brug bedoeld die de voornaamste verbinding vormde tussen de Amsterdamse Jodenbuurt en de andere wijken van de stad, namelijk de Blauwbrug. Blijkbaar verwisselden de venters, als ze deze brug over waren hun Jiddische straatroep „scheine rettisch!" voor de Nederlandse met dezelfde betekenis. Dat deze tweetaligheid de vernederlandsing van het Jiddisch heeft bevorderd, behoeft nauwelijks betoog. Dat in kleinere plaatsen, zonder een grote Joodse groep in eigen wijk, aanpassing aan de omgeving, ook in dit opzicht, noodzakelijker was en sneller verliep, spreekt eveneens van zelf.

Na de Franse tijd is het Jiddisch hier geleidelijk verdwenen, ten dele door regeringsmaatregelen, te beginnen bij die van koning Lodewijk Napoleon, krachtig voortgezet door koning Willem I, waarover nader, maar meer nog als natuurlijk gevolg van de burgerlijke gelijkstelling in 1796. Deze gelijkstelling bracht als automatisch gevolg een versneld voortschrijdende integratie en assimilatie. De intellectuele bovenlaag van de groep ontdeed zich het eerst en met graagte van deze rest van een vroegere tijd, die zij als een hinderpaal voor haar sociale inschakeling beschouwde. De volksklasse evenwel hield tot diep in de 19e eeuw vast aan het Jiddisch of wat daar langzamerhand voor doorging. Maar ten slotte stierf het zijn natuurlijke dood, niet echter zonder zijn sporen na te laten. De resten bleven voortleven, in de eerste plaats bij de Nederlandse Joden, in tal van woorden, spreekwoorden en zegswijzen, maar anderzijds toch ook in heel wat woorden en

⁴ Voor voorbeelden zie: Drs. H. Bovenkerk, Nederlandse schrijvers tijdens de Republiek in: Brugmans en Frank B. Pamflettisten pag. 737 e.v. M. H. Gans, Memorieboek, pag. 183, 221 et passim. Dr. M. J. P. M. Weytens, Nathan en Shylock in de Lage Landen, Groningen 1971.

8 Inleiding

uitdrukkingen die elke Nederlander gebruikt, kent of althans wel eens tegenkomt.

Soms zijn ze zodanig ingeburgerd dat de vreemde herkomst niet meer wordt gevoeld. Dat is bijv. het geval met woorden als smoesje, stiekem, sjofel. In nog sterkere mate wellicht geldt dit voor uitdrukkingen als „daar ga je” en „de mist ingaan”.

Nu doet dit overnemen van Jiddische woorden zich volstrekt niet alleen bij het Nederlands voor. Woorden als dalles, doches (toges), meschugge (mesjogge), schiker (sjikker), schmusen (smoezen), Schlamassel (slamassel, schofel (sjofel) zijn ook in de Duitse woordenboeken wel te vinden, zij het dan ook lang niet zo talrijk als in de Nederlandse (sjofel, in de betekenis: kaal, armoe-dig is via het Duits binnengekomen). Wanneer het Engels-Nederlandse woordenboek van Ten Bruggencate-Broers het woord „schlemozzle” in de Engelse woordenschat inlijft, dan dient hier toch wel enig voorbehoud gemaakt te worden. Ook cobber = vriend, kameraad zal wel geen Angelsaksische voorouders gehad hebben en to porge = koscher snijden toont een merkwaardige overeenkomst met het Nederlands-Jiddische poorsjen z.a. Dat cobber (vgl. Ned. Bargoens gabber) in dit woordenboek voor het Australisch geclaimd wordt, is een feit dat bij een nieuwe druk wellicht even opnieuw gecontroleerd kan worden.

Voor al ook in het Amerikaanse Engels duiken in de laatste tientallen jaren talrijke Jiddische woorden op. In het Nederlands echter voltrok zich een soortgelijk proces veel vroeger. Het contact tussen de Joodse volksgroep en haar omgeving was hier al vroeg beter en groter dan in vele andere landen.

In het algemeen hebben intellectuelen meer vreemde woorden tot hun beschikking dan andere bevolkingsgroepen, maar de van origine Jiddische woorden maken hierop een uitzondering. Een professor van de faculteit der letteren zal er hoogstwaarschijnlijk minder kennen en zeker minder gebruiken dan een Amsterdamse tramconducteur, omdat deze vreemde woorden, in tegenstelling tot andere, van onderen af zijn opgekomen. Maar toch – woorden als bajes, dalles, gein, goochem, lef, mesjokke, sof, toff(e), sjikker, mogen dan in de volkstaal zijn blijven steken, ze zijn in hogere kring, zoal niet in gebruik, dan toch niet onbekend.

Als doorgeefcentra fungeerden in de eerste plaats de Amsterdamse Jodenbuurt met haar talrijke bevolking, maar daarnaast die in andere steden in het land, als Den Haag, Rotterdam,

Groningen, Leeuwarden, Zwolle, die op kleinere schaal toch ook hun eigen Jodenbuurten hadden. Daarnaast waren het in belangrijke mate de markten, de veemarkten in het bijzonder; vrij wat later ook pers, toneel en literatuur en in de laatste periode de moderne communicatiemediën, radio en televisie.

Wat de invloed van de markten aangaat, is een zekere behoefte om niet door iedereen verstaan te worden waarschijnlijk primair van invloed geweest. De Joodse marktkooplieden, speciaal de veehandelaars, hadden soms wel eens behoefte aan overleg met vakgenoten en vonden het daarbij niet noodzakelijk dat hun geachte clientele alles verstond, vooral als het om prijzen ging. Op deze wijze drongen muntnamen binnen beise (2 stuivers, een dubbeltje), een joedje (een tientje), een lammetje (30 stuivers), een rat = rad (rijksdaalder), een soof, sjoof (een gulden), een meie, meier (briefje van honderd). De slogan „een heitje voor een karweitje” heeft het woord heitje dank zij de padvindsters in ieders mond gebracht. Een heitje, verkleinwoord van hei (hee), de vijfde letter van het Hebreeuwse alfabet, had tevens de getalwaarde 5, dus vijf stuivers. Het zelfde geldt van beise en joed rep. de tweede en tiende letter van het Hebreeuwse alfabet met overeenkomstige getalwaarde, terwijl de letter lammed (vgl. lammetje) de getalwaarde 30 heeft.

Het woord kaffer in de betekenis: boer en figuurlijk: lomperd, is niet uit Afrika geïmporteerd, maar stamt van de Joodse veehandelaars. Oorspronkelijk is het niet denigrerend; het stamt van het Hebreeuws-Jiddisch kafri = dorpsbewoner⁵. Overigens pleegt dit soort „geheimtaal” niet lang geheim te blijven; de boeren waren al spoedig even goed met deze terminologie op de hoogte en men kan dat op het platteland bijv. in Twente, de Gelderse Achterhoek of Limburg nog altijd heel goed constateren. Het gaat hier dus in eerste instantie om woorden die door de omgeving niet werden verstaan, al waren er ook andere motieven. Maar dat het niet-verstaan-willen-worden een belangrijke rol speelde blijkt langs indirecte weg hieruit dat de Jiddische woorden die in het Nederlands werden opgenomen, bijna zonder uitzondering uit de Hebreeuwse sector van het Jiddisch stammen en dit, waar toch het overgrote deel van de Jiddische woordenschat oorspronkelijk uit het Duits afkomstig is. De Duitse woorden waren echter voor

⁵ Kafrie van hebr. kfar = dorp vgl. Kfar Juliana in Israël. De Joodse veehandelaars gebruikten ook het meervoud kafrie-em = boeren.

10 Inleiding

de Nederlandse hoorders meestal wel te begrijpen. Slechts wanneer ze door hun vorm of betekenis niet zo doorzichtig waren, konden ze het beoogde doel dienen; we noemen: forts (fots), van hd. Furz, kif van hd. Gift, waarvan Nederlands kiften gevormd is, en, de laatste tijd vrij plotseling opgedoken, versteren van hd. verstören. Verder behoren tot deze categorie: krats van hd. Kratz, miezig van hd. muessig, pietsje hd. bisschen, zwans van hd. Schwanz, roddelen, en sappelen van hd. zappeln, waarvan dan weer in het Nederlands zich te (de) sappel maken, enz. Zie voor verdere verklaring de woordenlijst. Ook uit het Duits afkomstig zijn: weet ik veel, kopzorg en enige leensprekwoorden: waar geen vis, is haring ook vis en: vuile vis en slaag toe.⁶

Voor het juiste begrip dient opgemerkt te worden dat de uitspraak van het Jiddisch zich eveneens zelfstandig ontwikkeld heeft. Bijgevolg wijkt de uitspraak van de Hebreeuws Jiddische woorden sterk af van de academische, zoals die aan de Nederlandse gymasia en universiteiten onderwezen wordt. Terwijl de academische evenals de modern Israëlsche tot het Sefardische uitspraaktype behoren, hadden de uit oostelijke streken gekomen Joden hun eigen uitspraakpatroon dat de grondslag vormt voor de in het Nederlands opgenomen woorden. Men vergelijkte de hier volgende voorbeelden:

bajiet – bajes	makom – mokum
bet – beis	paniem – ponem
chacham – goochem	parnasa – parnose
dalloet – dalles	tsarot – sores

Zoals uit bovenstaande voorbeelden blijkt staat naast de *a* van de Sefardische uitspraak vaak een *o* in de Asjkenazische; hetzelfde is vaak het geval met *t* naast *s* en *e* naast *ei*. Verder schuift in laatstgenoemde uitspraak de klemtoon naar voren en krijgt de laatste lettergreep een toonloze vocaal. Behalve deze zijn er nog kleinere verschillen.

Kan men dus van Nederlands standpunt uit beschouwd wel zeggen dat deze woorden in de volkstaal zijn blijven steken en slechts zelden hogerop komen, van het Jiddisch uit gezien, is het vaak juist andersom en moet men vaststellen dat hier van een afdaling gesproken kan worden in dien zin, dat er een haast

⁶ Zie voor de achtergrond van deze spreekwoorden: H. Beem. Jerosche. 1970 pag. 71 no. 12 en pag. 144 no. 586.

systematische depreciatie van de betekenis plaats vindt, waarvan in het voorgaande reeds een enkel voorbeeld genoemd werd.

Taal leeft en haar woorden veranderen in de loop der tijden naar vorm en betekenis. Ze stijgen en dalen, als het ware op de maatschappelijke ladder, zoals bijv. maarschalk, dat van stal-knecht tot de hoogste militaire eretitel promoveerde of om een actueler voorbeeld te nemen hartstikke, dat in de spreektaal nu ook regelmatig voorkomt in verbindingen als hartstikke leuk en hartstikke mooi, nog altijd niet deftig klinkend, maar toch reeds iets opgewaardeerd. Het tegendeel was het geval met een woord als kastelein dat van de betekenis slotvoogd tot die van herbergier afdaalde. Het zijn op zich zelf staande gevallen, maar het komt ook voor dat een hele groep woorden, onder invloed van bepaalde factoren, in gelijke richting van de oorspronkelijke betekenis afbuigt. Dat is op typische wijze het geval geweest met de groep Jiddische woorden in het Nederlands. Men zou kunnen spreken van de discriminatie van een taalgroep, waarvan het gevolg is dat de betekenis van de tot die groep behorende woorden zich langs gemeenschappelijke lijn in ongunstige zin ontwikkelde. Dat gelijktijdig de vorm verminkt wordt hebben ze gemeen met andere vreemde woorden die in de volksmond terecht komen, al is de vormanarchie hier dan ook wel buitengewoon groot. Natuurlijk zijn deze woorden en zegswijzen grotendeels opgevangen op straten en markten, uit de monden van venters en kooplui. Die spreken nu eenmaal niet de taal van diplomaten en dat drukt er ongetwijfeld een bepaald stempel op. Maar toch – deze gezamenlijke ontwikkeling in malam partem van woorden uit Joods milieu afkomstig, heeft nog een andere, eigen, psychologische achtergrond en zal wel samenhangen met de heersende vooroordelen tegen de Joden in het algemeen. Een reeks voorbeelden moge spreken. *Bajes* Het woord *bajes* betekent in het Jiddisch gewoon: huis, zonder ook maar de geringste ongunstige bijbetekenis. In het Nederlands heeft het onder invloed van het Bargoens, waarover nog nader, de betekenis: gevangenis aangenomen. Alleen in deze samenhang past de, alleen Nederlandse samenstelling „bajesklant” = vaste klant van de gevangenis.

Goochem betekent in eigen omgeving: wijs, kundig, verstandig. In Sefardische kring o.a. bij de Portugees-Israëlitische Gemeente van Amsterdam is dit zelfs de eretitel van de opperrabbijnen, die natuurlijk in de Sefardische uitspraak de „chacham” heet. In

12 Inleiding

Nederland daarentegen is de betekenis verslechterd tot: slim, geslepen, gewiekt, uitgeslapen. De alleen Nederlandse afleiding *goochemerd* betekent in het algemeen gladde kerel, al heeft het Bargoens deze term gereserveerd voor de rechter van instructie. Mogelijk is het in die omgeving toch een onderscheiding, maar waarschijnlijk lijkt het niet. Een soortgelijke ontwikkeling valt waar te nemen bij *gis*(= *ches*), de eerste letter van *goochem*. *Gozer* verminkt uit het Jiddisch *chosen*; dat betekent bruidegom, niets meer en niets minder. In de Nederlandse volkstaal is het een nog al grof woord geworden, synoniem met kerel of vent, in minder gunstige of minder vriendelijke zin bijv. „Wat mot die gozer van me?”

Kalle Zo en nog erger is het met zijn *kalle* gegaan. In het Jiddisch is *kalle* = bruid, een keurig woord. In het Nederlands is het zo ver afgezaakt dat het ook al gebruikt wordt in de zin van publieke vrouw, terwijl het verkleinwoord *kalletje* in bepaalde kringen de associatie met *Walletje* oproept.

Hoteldebotel heeft niets met hotel uit te staan. Het is misvormd uit het in het Nederlandse Jiddisch heel gebruikelijke „overwotel” = overstuur, in de war. Het is thans algemeen geworden in de zin van „dol, stapelgek”.

Kapoeres In het Jiddisch = verzoening, zoenoffer. Op de lange kronkelweg van het Jiddische *kappore* naar het Nederlandse *kapoeres* heeft het de wel zeer sterk van de oorsprong afwijkende betekenis gekregen: kapot, verloren weg, naar de haaien.

Koosjer In eigen omgeving = geschikt, eerlijk, betrouwbaar, rein. Maar de Nederlandse woordenboeken vermelden: het is niet *koosjer*, het is niet pluis, het is verdacht. Niet zo ver, maar toch een stapje verder, dan de gedachten in eigen milieu gingen.⁷

Lef Eigenlijk = hart, over durf naar de Nederlandse betekenis: branie, opschepperij. Het gaat daar een zelfstandig leven lijden in samenstellingen als: *lefhebber*, *lefsjongen*, *lefgozer*, *lefschopper*, *leftrapper*, *lefwater* en zelfs: op *lef* zuipen d.w.z. zonder te betalen; alles in ongunstige afwijking van het stamwoord.⁸

Lou(w) loene De betekenis is niet bepaald veel ongunstiger geworden, maar de uitdrukking is ontleend aan de statige aanvangswoorden van psalm 115, *lou lonoe* = niet ons (vervolg: o, Heer,

⁷ Zie Stoett I, pag. 506 no. 1264.

⁸ Meer voorbeelden bij Stoett I, pag. 543/544 no. 1355.

maar Uw naam geef eer) en het valt dus niet te ontkennen dat deze woorden terecht gekomen zijn in een milieu, dat ver beneden hun stand is. De in de volksmond levende aanvulling „louw loene met de klep toe” is nog minder statig en waar die klep vandaan komt?

Het eerste woord er van lou(w) van Jidd.lou = niet, is algemeen verspreid, ook in uitdrukkingen als louw kans e.d. Het is klaarblijkelijk al heel vroeg overgenomen, want in Wederzijds Huwelijksbedrog van Pieter Langendijk (1712-1714) noemt de kale Jonker zich reeds „Graaf van Habislouw”.

Poerem is een feest van onschuldige vrolijkheid, al was het wel eens wat luidruchtig. Het Nederlandse woordenboek, weerspiegeling van de Nederlandse volksmond vermeldt: Poerem hebben, koude drukte. En dan te weten hoe warm het altijd was.⁹

Smoezen Het Jiddische schmusen, sjmoezen heeft alleen maar de betekenis: praten, gezellig keuvelen. Het Nederlandse equivalent is ook een zijweg opgegaan: (bedriegelijke) praatjes verkopen, heimelijk praten inz. met de bijgedachte aan konkelen. Het verkleinwoord smoesje bewandelde hetzelfde pad.

Stiekem Heel sterk spreekt deze tendens bij stiekem. Oorspronkelijk is het een substantief nl. sjtieke (hebr. sjetieka) = stilte, zwijgen. In het Nederlands kreeg het de bijmaak: heimelijk, achterbaks, geniepig. De alleen in het Nederlands voorkomende afleiding stiekemerd heeft alleen nog maar de ongunstige betekenis: geniepigerd.¹⁰

We wezen er reeds op dat kafrie, kaffer, eigenlijk dorpsbewoner naar lomperd, ongemanierde vlegel devalueerde, maar in dit geval loopt de betekenisontwikkeling parallel met die van het Nederlandse boer.

Het is niet al deze woorden zo vergaan, maar een groot deel heeft toch in vergelijking met het Jiddisch aan maatschappelijke standing ingeboet. Het omgekeerde is hoge uitzondering. Een grof woord als peigeren heeft zijn positie wel iets verbeterd. Het betekende creperen of verrekken en is nu in de volkstaal synoniem met doodgaan in het algemeen. Iets dergelijks geldt voor zich afpeigeren = zich aftobben, terwijl afgepeigerd voor doodmoe,

⁹ Zie bijv. S. Ph. de Vries, Riten en Symbolen, 2e druk Amsterdam 1968 pag. 113-116.

¹⁰ Een paragogische *m* als in stiekem komt nog al eens voor in de volkstaal bijv. sjochem, meloochem. Misschien ook nozem? Meer voorbeelden bij Moormann.

afgemat zelfs reeds in gewoon proza is doorgedrongen, als men het eens extra tekenend wil zeggen. Anders zou NRC-Handelsblad op 28/11/1973 niet geschreven hebben: „afgepeigerd maar tevreden arriveerde gisteren de Nederlandse dirigent Hubert Soudant met de zilveren medaille op zak”. . . Wel wat anders dan het oorspronkelijke „gecrepeerd”. Ook „de mist ingaan” is opgetrokken, zie hierover uitvoeriger pag. 25 e.v.

Ietwat gecompliceerder is de woordgeschiedenis van Mokum. De Joden spraken over Mokum of Mokum olf¹¹, een term met neutrale betekenis. Opgenomen in de volkstaal, volgde het aanvankelijk de algemene lijn naar beneden. In de zesde druk van Van Dale van 1924 wordt het nog als dieventaal gekwalificeerd. In de achtste druk van 1960 wordt het nog aan het Bargoens toegewezen. Dat was reeds toen een understatement, want toen was de weg naar omhoog al lang begonnen en de Amsterdammer betitelde zijn stad al eerder met zekere voorliefde als Mokum en zich zelf als het zo geviel als een rasechte Mokumer. In 1971 organiseerde het Amsterdams Historisch Museum een tentoonstelling, gewijd aan de Geschiedenis der Nederlandse Joden, onder de naam Mokum en Mediene¹² en onlangs kondigde het NRC Handelsblad met grote letters aan: In 1975: Groot feest in de Rai: „700 jaar Mokum”¹³. Daarmee is dit woord toch wel volledig gerehabiliteerd.

Er is nog een derde route waarlangs Joodse woorden in het Nederlands binnenkwamen. Terwijl echter de reeds besproken woorden van de tweede groep door direct contact hun plaats vonden, reisde de derde groep via het Bargoens, de geheimtaal van dieven en landlopers, de taal van de onderwereld. Dit Bargoens bevat woorden van diverse herkomst, o.a. uit de Zigeunertaal, maar ook heel wat uit het Jiddisch. Juist deze woorden zijn ten dele internationaal. Ze zijn veelal ook in de Duitse Gaunersprache te vinden en nog al eens van daar uit naar hier geëxporteerd, dit in tegenstelling tot de woorden van de tweede groep, die voor het grootste gedeelte alleen in het Nederlands zijn doorgedrongen.

¹¹ Mokum = plaats. De olf (alef) is de eerste letter van de Hebreeuwse spelling van Amsterdam vgl. Mokum reisj voor Rotterdam. Ook in Duitsland kende men wel steden met de naam Mokum olf bijv. Anspach.

¹² Mediene is de verzamelnaam voor de Joodse gemeenten buiten A'dam.

¹³ NRC Handelsblad 5 april 1973.

We wezen er reeds op dat kooplieden met een zekere voorliefde woorden gebruikten die niet direct begrijpelijk waren voor hun omgeving. Voor de onderwereld gold dit motief in versterkte mate waarbij echter de achtergronden van andere aard waren. Het ligt ook voor de hand dat de sprekers van het Bargoens voorkeur vertoonden voor een andere categorie van woorden dan eerzame veekooplui. Aan de import van woorden die karakteristiek zijn voor hun wereldje, als bollebof, gajes, niese, penoze, tippelen hebben zij dan ook een actief aandeel gehad. Het is niet wel mogelijk scherpe grenzen te trekken tussen de volkstaal en het Bargoens, maar toch meestal zijn de elementen wel te onderscheiden van de langs directe weg opgenomene. Ze hebben zich in hun betekenis vaak aangepast aan dit zeer speciale milieu en men zou hier in andere zin het woord milieubedrijf kunnen gebruiken. Door het wegvallen van de associaties is de vormverminking veel sterker en de betekenisontwikkeling in ongunstige zin veel sprekender en veel eenzijdiger.

Wat de vormverandering van de Joodse woorden in het algemeen betreft, vaak worden ze in hun originele vorm overgenomen, zo bijv. dalles, gein, goochem, Mokum, of roddelen. Maar ook vaak worden enkele letters gewijzigd of toegevoegd; gosen wordt gozer, ponem vaak porem, jofe wordt jofel of joven, matse wordt matser, meie wordt meier en naar analogie daarvan temeie tot temeier. Verder sjtieke tot stiekum, en gawsones (met g van garçon) tot kapsones. Juist het Bargoens heeft tot deze vormverandering in belangrijke mate bijgedragen en juist daar worden ze vaak tot onherkenbaarwordens toe verminkt. Algemeen in omloop is bijv. mesjogge naast mesjoege, mesjoeche en mesokke. In het Bargoens afgekort tot sjoege, sjoeg; daar is een sjoeg = een gek. Maar in het Bargoens: geen sjoeg (sjoechem) geven zijn sjoeg en het Jiddische sjoeve = antwoord door elkaar gehaald. Geheel verminkt naar de vorm, vaak met volksetymologische aanpassing aan bekende Nederlandse woorden, werden bijv. godin (van kedin), jansorum (van jagen soref = brandewijn) voor sterke drank in het algemeen, voor jenever in het bijzonder; ook jansjoref, janzoref; kalf (van challef = slachtmes), niese (met metanalyse van 'n iesje = vrouw), wieberig (van wejiwrech = weg, gevlucht) enz. Een haast avontuurlijke geschiedenis heeft het Bargoense spiese. Uit het Lat. hospitium kwam het voor vijftien eeuwen in het Talmoedisch Aramees terecht in de vorm ospiza

(oesjpiza); het zette zijn weg voort door het Jiddisch, waarna het ten slotte, geamputeerd tot spieze of spiese met de betekenis huis in het Bargoens belandde. Maar het oude oesjpiezien (= gasten) treft men nog wel in opschriften aan de wand van loofhutten, ook van de Nederlandse.

Specifiek Amsterdams zijn bijv. kieselbas verbasterd uit gimmel basj = 3 stuivers of kimmelaar = 3 gulden, beide van gimmel de derde letter van het Hebreeuwse alfabet.

De ontwikkeling van de betekenis in pejoratieve richting, waarvan reeds sprake was bij de tweede groep, is bij het Bargoens veel sterker dan in de gewone volkstaal en de invloed van het milieu spreekt hier wel bijzonder duidelijk in de haast systematische aanpassing aan deze speciale sfeer. We noemden reeds enkele grensgevallen als bajes. Het heeft de betekenis „gevangenis” wel onder Bargoense invloed aangenomen, maar het is zeker niet meer tot het Bargoens beperkt en zo al niet algemeen gebruikt, toch wel algemeen bekend. Hetzelfde geldt, zij het in mindere mate, van kalle en kalletje.

Ter illustratie van deze invloed van het milieu volgen hier nog enkele voorbeelden.

Bollebof van het Jidd. balboos = heer des huizes; met verenging van de betekenis in de dieventaal gebruikt voor: directeur van de gevangenis en voor commissaris van politie.

Gabber van Jidd. chawwer = vriend, kameraad, compagnon. Het behoudt ook deze betekenis, maar daarnaast wordt in het Bargoens *gabbertaal* synoniem met dieventaal.

Gajes In de Nederlandse woordenboeken worden onder één lemma „gajes” twee van oorsprong geheel verschillende woorden behandeld.

1. *gajes* (in het Jidd. uitgesproken met de *g* van garçon en met de betekenis: niet-Joden).

2. *chajjes* (met *ch* van chaos en met de betekenis: leven)¹⁴. Het eerste woord krijgt in het Bargoens de betekenis schorremorrie, gepeupel. Dat komt duidelijk uit in een rijmpje dat in de

¹⁴ De transcriptie van de Hebr. letter *chet* is weinig consequent. Men vindt naast elkaar gotspe en chotspe, gazzen en chazzen, maar steeds gabber, gein, goochem, gozer met *g*, daarentegen chanoeka en chassidisme altijd met *ch*. Bovendien beschikt het Nederlands niet over de *g* van garçon of gut, die meestal ook met *g*, maar soms met *k* wordt weergegeven, wat wel eens tot verwarring leidt.

bezettingstijd circuleerde en dat betrekking had op de „ingeze-
tenen” van de strafgevangenis te Scheveningen, toen het Oranje-
hotel genoemd, omdat er zo veel verzetstrijders gevangen zaten.
Dit rijmpje luidde als volgt:

In deze bajes, Zit geen gajes,

Maar Hollands glorie, potverdorie.

Voor de tegenstelling met het Jiddische taalgebruik vergelijkte men
bijv. „braaf gajes”.

In bovengenoemde sfeer past ook de alleen-Bargoense samen-
stelling befgajes voor advocaten en leden van de rechterlijke
macht.

Het onder 2 genoemde gajes = chajjes betekent dus leven, wat
duidelijk blijkt uit de gegeven voorbeelden: om gajes gaan, om
gajes brengen.

Ribbemoos van rebbe moos of rebbe mousje = de heer Mozes.
In het Bargoens werd dit synoniem met, grote ruwe kerel en zelfs
met . . . breekijzer.

Smeris als scheldnaam voor een politieagent is afgeleid van het
Jidd. sj(e)miere = toezicht. Dichter bij de oorsprong staat nog
„op smeris staan” = op de uitkijk staan.

Sjen Het woord sjen voor politieagent is alleen maar de af-
korting van sjemiare nl. de eerste letter, de sjen.

Jatmoos = handgeld. Een samenstelling met jad = hand en
moos = geld. Daarnaast heeft het zich, speciaal in het Bargoens
tot scheldwoord ontwikkeld nl. dief, zwendelaar. Het is wel zeker
dat hier de associatie met jad, hand vervaagd is en vervangen door
die met het Bargoense jatten, dus: een moos die jat. Geheel op het
conto van het Nederlandse Bargoens staat weer het daarvan
afgeleide *jatmouzen* = kleine diefstallen plegen. Het Bargoens
heeft trouwens zijn scheppende kracht op dit gebied ook getoond
door de vorming van het werkwoord *jatten* van jat (Jidd. jad).
Het Jiddisch kende dit woord niet en bezigde daarvoor met de-
zelfde betekenis de termen: ganneven (met g van garçon) en vooral
gappen, die beide eveneens in de Nederlandse volkstaal geen
onbekenden zijn.

Massematten in het Jidd. alleen handel, handelswaar heeft daar-
naast in het Bargoens de betekenis gekregen: diefstal of gestolen
goed.

Bijzonder kenmerkend voor bovengenoemde tendens is het lot
van de volgende, geheel uit eigen sfeer losgerukte woorden.

Penoze Het stamt uit een achtenswaardige Joodse woordfamilie. Het moederwoord *parnose* = onderhoud, middel van bestaan, waarmee ook het woord *parnes* = bestuurder van een Joodse gemeente samenhangt. Het heeft daarvandaan geen enkele ongunstige bijklank meegebracht. In het Bargoens werd het vervormd tot *pernoze*, *pinoze*, *penoze* met beperking van de betekenis tot zeer bepaalde middelen van bestaan en wel van diefstal, maar vooral ook van prostitutie. *Penozejongens* is een samenvattende term voor dieven, *souteneurs*, jongens van de vlakte. Zij is in de *penoze* = ze is een publieke vrouw.

Een soortgelijk lot ondergingen *tippel* en *tippelen*. Ze komen beide in het Jidd. in twee even onschuldige betekenissen voor *a.* val, vallen; *b.* loop, lopen. De onder *a.* genoemde betekenis bijv. „laat dat niet tippelen” bleef tot het Jiddisch beperkt. In de tweede, niet ongunstige betekenis worden ze in de Nederlandse volkstaal gebruikt bijv. een hele tippel; er in tippelen; de dametjes tippelden druk pratend voort. Maar binnen de Bargoense kring zijn ook tippel en tippelen met eigen afleidingen en samenstellingen hun eigen weg gegaan. „Tippelen op” uitgaan om iets te stelen. Een tippelaar werd van onschuldig wandelaar tot straattedf. Tippelen als beroepsaanduiding voor dames uit dit milieu is meegegroeid met de ontwikkeling van het moderne verkeer. Dat geldt voor diegenen die het beroep van prostituée in modernere vorm langs 's heren autowegen uitoefenen. Zulk een ambulante dame heet daar een tippelaarster of nog moderner een tippelsjikke. Zo iets kan een overheid die haar verantwoordelijkheid beseft, niet zonder meer toelaten en vandaar dat sommige gemeenten de Nederlandse taal met een nieuw woord verrijkt hebben: het tippelverbod, d.w.z. dat is de in de betrokken kringen populaire naam. Officieel zeg je zo iets natuurlijk anders en vandaar dat Van Dale onder het lemma tippelverbod dit begrip in keurige stadhuistaal aldus omschrijft: „tippelverbod o. onofficiële benaming voor het verbod aan publieke vrouwen om zich, met het oog op het uitlokken van ontucht, gedurende vastgestelde uren op bepaalde gedeelten van de openbare weg op te houden”.

Woorden verschijnen en verdwijnen. Wie weet nog van een lodderijndoosje of een bezemband? Wie gebruikt nog de woorden griffelkoker en sponzedoos, vroeger vaste termen in de mond van elk schoolkind. Of om dichter bij onze tijd te blijven, verdwenen

zijn oorlogswoorden als cushionbanden en pulsen¹⁵. Zo is het natuurlijk ook met Joodse woorden in het Nederlands. Logischerwijze zou men echter wel verdwijnen, maar geen nieuw verschijnen verwachten. De oude doorgeefcentra immers hebben na de periode 1940-1945 hun functie als zodanig verloren. De Joodse koopman is vrijwel van de markt, de Joodse straatventer geheel van de straat verdwenen. Men zou allicht kunnen denken dat hiermede ook het nieuw opnemen van Joodse woorden zou ophouden; dat is evenwel geenszins het geval. In de laatste tijd duiken nog al wat nieuwe op, tot nu niet in algemeen gebruik, blijkbaar uit de oude voorraad die hier of daar in beperkte kring voortleefden, maar thans gemeengoed gaan worden. Men ontmoet ze overal, in de pers, op het toneel, in de literatuur. Ze worden druk gebruikt door medewerkers van radio en televisie en doordat de moderne communicatiemiddelen ze nu telkens weer onder de algemene aandacht brengen, breken ze makkelijker los uit de beperkte groep waar ze al bekend waren en verspreiden zich onder een breed publiek. Zulk een beperkte groep vormden bijv. artistengezelschappen waar dit soort termen altijd reeds „in” was en dit nu meer dan ooit is. Daarbij valt op dat ook woorden die het nooit verder gebracht hadden dan de lagere volkstaal nu voor gewoon proza acceptabel schijnen. Natuurlijk is dit een algemene tendens, maar men treft deze woorden ook in couranten en tijdschriften die in dit opzicht een bepaald niveau handhaven.

De populariteit van sommige Jiddische woorden is dus van recente datum, wat wel bewezen wordt door het feit dat de hier na te noemen voorbeelden, hoe zeer ook ingeburgerd, toch in de laatste drukken van de Nederlandse woordenboeken nog niet vermeld worden, behoudens enkele uitzonderingen die echter voor 1945 ook nog niet tot openbaar taaleigendom geworden waren.

Een aantal van deze na-oorlogse aanwinsten verdient in dit verband de aandacht.

Chotspe, gotspe Daar is in de eerste plaats het woord *chotspe*, bij gebrek aan beter vertaald met brutaliteit. Dat is niet helemaal precies, maar een Nederlands equivalent dat er wel precies mee overeenstemt, is er niet. Vertalen blijft nu eenmaal zo goed moge-

¹⁵ Bij gebrek aan normale fietsbanden bekleedde men de velgen met repen rubber. Pulsen noemde men het in Duitse opdracht leeghalen van Joodse huizen waarvan de bewoners gedeporteerd waren.

lijk benaderen. Chotspe bedrijft men in de eerste plaats met de mond. Het nadert daarmee het begrip vrijpostigheid.

Het woord is zijn zegetocht van Amsterdam uit begonnen, maar is nu overal gangbare taalmunt. Hier en daar ontmoeten zulke nieuwe aanwinsten nog wel eens enige tegenstand.

„Waar halen B. en W. de „*gotspe*” vandaan?” zo vroeg kabouter Conny Bos zich in de Amsterdamse gemeenteraad af. Met die vraag, of juist met het woord *gotspe* haalde zij zich de ergernis van burgemeester Samkalden op haar halsje. Hij vond het gebruik van dit woord in het gemeentehuiselijke milieu blijkbaar een *gotspe*. Het mocht niet in de notulen¹⁶. Toch is het van klassieke komaf en er is geen enkel redelijk motief, om het in het gezelschap niet toe te laten. Bladen van standing hebben zich er dan ook terecht niets van aangetrokken en NRC Handelsblad kondigde ook daarna in alle gemoedsrust en met vette reuzenletters aan: Een *gotspe* van de nos. Leopold Trepper¹⁷.

Sores Zo is het ook met het woord *sores*, thans in het Nederlands even populair als het van ouds her in het Jiddisch was. *Sores* (oorspronkelijk *tsores*) is eigenlijk een meervoudsvorm die in het Nederlands vaak als enkelvoud wordt opgevat. Ook dit woord is plotseling algemeen in zwang gekomen. Men komt het overal tegen of het nu De Telegraaf is of Vrij Nederland of NRC Handelsblad dan wel een of ander streekblaadje. De televisie-uitzendingen onder de titel: De *sores* van Dorus hebben natuurlijk veel bijgedragen tot de verspreiding, maar ook Kronkel in zijn vaste kolom in het Parool heeft een bepaalde voorliefde voor dit woord¹⁸. Ze weten intuïtief dat het woord aanslaat. De Telegraaf en Het Handelsblad hebben het eerst nog met „*zores*” geprobeerd, maar *sores* heeft zich gehandhaafd. Om Televizier te citeren: „Wordt maar eens heerlijk verliefd en alle *sores* smelt weg als sneeuw voor de zon”¹⁹. Maar hoe algemeen dit woord ook geworden is, Koenen-Endepols en Van Dale, supplement 1970 hebben dit woord dat zeker al twintig jaar burgerrecht heeft, nog niet opgenomen evenmin als *chotspe*.

Galle (*Challe*) Zo heet het gevlochten brood dat bij de Joden

¹⁶ Het Handelsblad 4/3/71.

¹⁷ NRC Handelsblad 10/3/1973.

¹⁸ Het Parool 29/6/1970 en Nieuw Israëlitisch Weekblad 19/6/70.

¹⁹ Televizier 21/7-20/8/1970 Leeuw.

speciaal voor sjabbat en feestdagen gebakken werd. Men ziet ze tegenwoordig ook in de etalages van niet-Joodse bakkers liggen, waar dit smakelijke, goed doorbakken, althans goed door te bakken, brood echter vaak onder de smaakbedervende naam gal wordt aangeboden²⁰.

Matse is ook een betrekkelijk nieuw artikel in heel wat Nederlandse winkels. In de Nederlandse woordenboeken daarentegen heeft dit ongezuurde brood met de verklaring: „jodenpaasbrood” reeds een lange reeks van jaren een plaats gevonden. Dat Ester Ofarim een redelijk belegde matser aan haar solo-carrière overhoudt, willen we op gezag van Het Parool best geloven, maar die paragogische *r* is niet vrij van gezuurde Bargoense invloed²¹.

Makke meerv. *makkes*. Het is reeds vroeg als dieventaal gesignaleerd, maar alleen in het enkelvoud en alleen in de betekenis: slag, klap²², nu is het ook in het meervoud tamelijk populair geworden en uit de sfeer van de dieventaal opgeheven. Bovendien is ook de oude Jidd. betekenis – niet alleen klap, maar ook plaag, gebrek – in ere hersteld. Zo schrijft het Handelsblad en dat nog wel in zijn cultureel Supplement: „We zijn met al onze makkes en kleinigheden nijdig op een parlement dat net zulke makkes en kleinigheden heeft”²³. Een oud Jiddisch spreekwoord luidt: „makkes un faule fisch” = slaag en bedorven vis, oorspronkelijk: de keuze tussen verschillende straffen hebben en ten slotte de een zowel als de ander krijgen. Een variant er van luidde: „Faule fisch un schleeg zu”. Deze variant nu is onder Nederlandse vlag de haven van Van Dale binnengezeild in de vorm: „Vuile vis en slaag toe”. Wanneer een medewerker van Panorama mededeelt dat hij „geen cent te makken heeft”, dan heeft hij de Joodse zegswijze: „een cent, een makke” onnauwkeurig opgevangen of weergegeven²⁴.

Kinnesinne Dit Jiddische woord voor afgunst boekt ook grote terreinwinst. Het is nog niet zo algemeen als chotspe of sores, maar het slaat aan en is goed op weg. Dat mag men reeds conclu-

²⁰ Voor meer bijzonderheden over dit feestelijke brood zie S. Ph. de Vries *Riten en Symbolen*, 2e druk Amsterdam 1968 pag. 61/62.

²¹ Het Parool 5/9/1970.

²² Van Dale 6e druk 1924.

²³ Het Handelsblad 27/11/1970.

²⁴ Panorama 20/26/juni 1970; voor de achtergrond van beide spreekwoorden zie H. Beem, Jerösche 1970 pag. 144 no. 586 en pag. 44 no. 78.

deren uit de volgende mededeling van het Parool „Gehoord van muziekjournalist Frank Visser: Een bekend radiomusicus heeft voor Hilversum de naam „Kinnesinnecity” bedacht. Da’s wat anders dan omroepkwartier”. Een nadere verklaring wordt er niet bij gegeven en men mag dus wel aannemen dat kinnesinne in Hilversum kind aan huis is. Dat was dan in juli 1968. Tegenover deze Hilversumse claim staat dat Evert Werkman in zijn boekje: *Leer ze mij kennen . . . de Amsterdammers*, dit woord voor het hoofdstedelijk taalgebied opeist „de afgunst, in het Amsterdams kinnesinne genoemd” schrijft hij op pag. 44, maar dat is nu precies, wat hij op pag. 70 van dit overigens kostelijke boekje zelf „het verregaand superioriteitsgevoel van de Amsterdammer” noemt. Deze lokale beperkingen zijn onjuist. Want in een televisie-uitzending op 2 december 1969 betoogde de spreker – het ging om een tegen Judokoning Anton Geesink gevoerde actie – dat er alleen maar afgunst in het spel was, of, zo vervolgde hij letterlijk, „om het in goed Nederlands te zeggen, het is alleen maar kinnesinne”. Dat is anderzijds wel weer wat sterk uitgedrukt, maar toch, de commentator van Echo op de radio van 8/5/1973 beschuldigde Engeland er van dat het uit kinnesinne de invoer van Nederlandse kippebout afremde en hij legde de klemtoon op *kinne*. Dat kan men rustig een niet-officiële naturalisatie noemen. Als men niet beter wist, zou men haast gaan denken dat de Nederlandse Joden de kinnesinne van hun omgeving hebben overgenomen. Quod non. *Mies* bevindt zich ook in de stijgende lijn. Dit van oorsprong Jiddisch-Hebreeuwse woord = lelijk. Volgens een medewerker van Vrij Nederland is Nancy Sinatra, oudste dochter van Frank, naar de mening van haar vader, behept met een miese stem en volgens hetzelfde blad heeft de Duitse schrijver Günther Grass met de „Blechtrommel” veel meer voor de toekomst van Duitsland gedaan dan met de redevoeringen, omdat hij er het Nazisme in mies heeft gemaakt.

Van Duitsland en het Nazisme gesproken. In Duitsland was mies reeds vroeger in omloop en een belangrijke bijdrage daartoe leverde Joseph Goebbels, president van de Reichskulturkammer en Rijkspropagandaminister in de Hitler-periode. Hij bediende zich met voorliefde van de term „miesmacher”, om diegenen aan te duiden die niet voldoende overtuigd waren van de zegeningen van het Nationaal-socialisme of niet zo zeker van de eindoverwinning, en dat terwijl het woord mies bepaald niet van de

Nibelungen stamde²⁵. Ook de verdere verspreiding van het woord roddelen heeft veel aan hem te danken. In NSB kringen was dit woord zelfs deel van het partij-jargon. In de oorlogsjaren stamde uit die kringen een affiche waarop een muur was afgebeeld met de schaduwen van twee kletsende vrouwen en het onderschrift: „Roddelen schaadt uw volk”.

Stannes, stennis Het Jiddische *sjtannes* maken = argwaan wekken; *sjtannes* op iemand hebben = iemand niet vertrouwen. In het Nederlands heeft het de afwijkende betekenis: „ruzie maken” aangenomen, wellicht onder invloed van standje (oploop, relletje, ruzie). Het is een volkswoord, getuige de barjuffrouw die verklaart: „Om veertig pilsjes maak ik geen stennis²⁶. Maar toch ook Prof. Dr. J. Pen heeft dit woord waardig gekeurd in zijn professorale vocabulaire te worden opgenomen, want hij schrijft: „Niet alleen dat er een geweldige stennis binnen het NVV is uitgebarsten, maar de explosie weerklinkt ook op andere plaatsen”²⁷. *Kowed* daarentegen heeft zijn aloude betekenis: eer, eerbetoon, eerbied vrijwel behouden. Zolang het duurt tenminste. Want de oude, originele vorm raakt al in de verdrukking; kovet en kovert zijn hier en daar al te signaleren; Kronkel heeft zelfs in het Parool al geprobeerd het te verfransen tot covert, maar hij heeft plechtig beloofd zijn leven te beteren²⁸.

Versteren Oud en vertrouwd in Joodse kring is het werkwoord versjteren = iemands plezier of vreugde bederven. In het Nederlands een nieuwtje, die nogal opgang maakt. Iets afwijkend van de oude betekenis vertelt iemand in Vrij Nederland: In „mijn jeugd ging ik met een paar makkers de vergadering van de NSB versteren”²⁹. Maar NRC Handelsblad keert geheel terug naar de oude paden met: „We hebben nu sport; doch het plezier werd ons wederom versjteerd”³⁰.

Koefnoentje Het is oorspronkelijk een afkorting van Jidd. *koscht niks*, alleen ironisch gebruikt. (de Hebreeuse letters *koef* = *k* en

²⁵ Vrij Nederland resp. 14/5/1966 en 5/3/1966 en NRC Handelsblad 18/8/1973 waar Erik Jurgens lid tweede kamerfractie van de PPR zich in een ingezonden stuk ook van de term miesmachers bedient.

²⁶ Het Handelsblad 16/3/1971.

²⁷ Het Parool 1/11/1972.

²⁸ Het Parool 29/6/1970.

²⁹ Vrij Nederland 21/8/1965.

³⁰ NRC Handelsblad 24/2/1973.

noen = *n*). Het verkleinwoord heeft in het Nederlands de betekenis: vrijbiljet aangenomen. Het circuleert tot nu in beperkte kring, maar toch weer niet zo beperkt, of een regionaal blad kon in 1969 schrijven: „Men weet misschien vrij algemeen dat het (i.e. koefnoentje) bij ons in de volksmond een vrijbiljet betekent, of iemand die zonder betalen een voorstelling bijwoont,” waarbij het in de laatste betekenis zijn ironische nevensin behouden heeft³¹.

Geteisem Jiddisch chatteisem, enkelvoud chattes. Het betekent a. arme mensen; b. slechte mensen, gepeupel, schorem.

Alleen in deze tweede betekenis is het in het Nederlands overgegaan, waarbij het oude meervoud naar analogie van gepeupel en schorem, uitsluitend in het Nederlands, onzijdig enkelvoud geworden is. Zodoende komt Het Handelsblad er toe te schrijven: „Wij werden gewoon beschouwd als het grootste getijsem uit een achterbuurt”.³²

Opvallend is bij sommige van deze woorden dat het verband met hun herkomst lossen of geheel onzichtbaar wordt, doordat ze in verbinding gebracht worden met een gelijkkluidend Nederlands woord, zodat hun betekenis in die richting afbuigt, ofschoon er oorspronkelijk geen band bestaat met het Nederlandse paroniem. We kunnen dit losraken van eigen achtergrond nu op gang zien komen bij de uitdrukking: *weet-ie veel van z'n gezond*, vertaald uit het oorspronkelijke: waass er viel von s'n gezond. Het is een zgn. staande uitdrukking, in dat opzicht vergelijkbaar met Nederlandse als, te zijnen huize, van goeden huize, in koelen bloede. Ze zijn in deze vorm overgeleverd en plegen onveranderd te worden doorgegeven; ze herinneren aan oude naamvals vormen en bewaren woorden in hun vroegere vorm of betekenis. Dat is ook het geval met het woord „gezond” dat in deze staande uitdrukking is overgeleverd. Daarin bleef het Middelhoogduitse substantief gesunt = gezondheid bewaard en het is dus niet hetzelfde als het Nederlandse adjectief gezond³³. Deze uitdrukking is niet bij alle Nederlandse journalisten zonder innerlijk letsel „overgekomen”. Dat bewijzen o.a. de volgende citaten: „Daaruit

³¹ Goois Nieuwsblad 24/3/1969.

³² Algemeen Handelsblad 3/6/1967 Supplement.

³³ In de Joodse volkstaal wenste men ook nog „met gezond” bij het in gebruik nemen van iets nieuws en „bij mijn gezond” ter bekrachtiging van een bewering; beide met gebruik van dit oude woord.

blijkt dat ze van hun gezondheid niet weten, waar ze het over hebben"³⁴ of nog een stapje verder: „maar als de van hun brave gezondheid weinig afwetende bestuurders menen dat hier een revolutie wordt gepredikt dan staan ze voor gek"³⁵.

Het zal niemand invallen overeenkomstige staande uitdrukkingen anders dan in de traditionele vorm te gebruiken en bijv. te schrijven: te zijnen braven huize of iets dergelijks. Voor mensen die gewoon zijn bovengenoemde zegswijze in zijn originele vorm te gebruiken, klinken de aangehaalde citaten al even zonderling en ze zullen bij het lezen de schouders ophalen en glimlachend mompelen: „Weten ze veel van hun gezond”. Waarmede en passant ook de herkomst van het geheel ingegroeide weet ik veel (van waass ich viel) belicht is. Dit soort uitdrukkingen is dus in het Nederlands een eigen leven gaan leiden. Hoe zich een dergelijk proces voltrekt, is nog duidelijker na te gaan bij de uitdrukking: *de mist in gaan*. Ze verspreidde zich eerst in artiestenkringen, waar ze van de daar werkzame Joodse collega's werd overgenomen en in wat algemener mondeling gebruik kwam. Maar sinds een jaar of tien kan ze bogen op een grote schrijfdichtheid in alle mogelijke bladen en tijdschriften. De achtergrond vormt een in Joodse kringen vroeger populaire zegswijze: de mischt ingaan, letterlijk = de mest in gaan, d.w.z. als waardeloos weggegooid worden. De voor de hand liggende associatie met het Nederlandse woord mist heeft vervolgens de eigenlijke herkomst in nevelen gehuld en geleid tot substitutie van het Jiddische woord door dit Nederlandse met ongeveer dezelfde vorm, maar een volkomen andere betekenis.

Deze associatie blijkt duidelijk uit het volgende bericht in het dagblad Trouw: „De progressieve concentratie was door de weigering van D'66 om daarover nu met de PvdA te onderhandelen voorshands al de mist in gegaan en de PvdA-vergadering van verleden zaterdag in Rotterdam heeft die mist alleen maar dikker gemaakt”³⁶.

Dezelfde associatie treedt ook duidelijk aan het licht in een bericht van NRC Handelsblad: „De levensduur van het opvolgende kabinet-De Geer was evenmin indrukwekkend: het ging ten

³⁴ Vrij Nederland 2/7/1966.

³⁵ NRC Handelsblad 16/3/1973.

³⁶ Trouw 24/9/1970.

gevolge van de oorlog in 1940 de (Londense) mist in"³⁷. In deze samenhang passen ook beelden als: „Lex Schoenmaker zag het kersverse seizoen al de mist ingaan"³⁸ of een opschrift als: „De Rijnmond de mist in"³⁹. Dat een doelpunt van Cruyff de mist inging, kan men zich ook letterlijk nog wel voorstellen⁴⁰. Soms echter gluuert de oude betekenis nog door de Nederlandse nevel heen. Bijvoorbeeld als in De Gooi- en Eembode te lezen staat: „Als die varkens me niet de mist in helpen kom ik volgend jaar terug met een roofdiernummer". Zo iets kan men zich bij varkens wel denken, maar in andere gevallen levert het toch wel een bedenkelijke beeldspraak op. Een paar voorbeelden uit een haast overstelpende voorraad: „Een jaar of wat geleden zag het er naar uit dat het lange avondtoilet voor goed de mist in zou gaan"⁴². Hetzelfde lot onderging niet lang daarna de vergadering van het Pastoraal concilie. Althans we citeren de Nieuwe Rotterdamse Courant: „Op het moment, dat de vergadering van het Pastoraal concilie gistermiddag, zoals de voorzitter het uitdrukte" volledig de mist inging op theologische spitsvondigheden over het al dan niet sacramentele karakter van het priesterambt en het onderscheid tussen functie en ambt in de kerk" . . .⁴³. De voorzitter kende blijkbaar de Jiddische achtergrond van deze beeldspraak niet, anders had hij beslist deze in wezen oneerbiedige uitdrukking voor zulk een eerbiedwaardige vergadering niet gebruikt. Ook overigens gaan tegenwoordig de meest uiteenlopende zaken aan de lopende band de mist in: in het Parool, een heel toneelspel⁴⁴; in de Telegraaf, de Arabische eenheidspogingen⁴⁵; in de Nieuwe Rotterdamse Courant, de hoofdprijs van Heike Blok⁴⁶; in NRC Handelsblad de opvattingen over het Europese atoomwapen⁴⁷; in de Gooi- en Eembode zelfs een heer met de hele club.⁴⁸ En zo

³⁷ NRC Handelsblad 5/7/1971.

³⁸ De Telegraaf 24/8/1970.

³⁹ Nieuwe Rotterdamse Courant 29/8/1970.

⁴⁰ Nieuwe Rotterdamse Courant 14/11/1968.

⁴¹ De Gooi- en Eembode 15/4/1971.

⁴² Nieuwe Rotterdamse Courant 24/12/1968.

⁴³ Nieuwe Rotterdamse Courant 7/1/1970.

⁴⁴ Het Parool 12/9/1970.

⁴⁵ De Telegraaf 5 April 1971.

⁴⁶ Nieuwe Rotterdamse Courant 29/7/1970.

⁴⁷ NRC Handelsblad 4/5/1973.

⁴⁸ Gooi- en Eembode 14/6/1973.

maar voort in eindeloze herhalingen. Zo gaat het nu eenmaal met staande uitdrukkingen en nieuwe stijlbloempjes.

Behalve de reeds besprokene is er nog een aantal woorden die van oudsher bij de Joden in omloop waren, maar in de Nederlandse volkstaal nog betrekkelijk kort. We noemen nog kapsones, nasj, nasjen, ramsj, ramsjen, eisjodiesj, misjpooche en nu ook sjoel voor synagoge⁴⁹. Mogelijk zijn deze woorden ook vroeger wel hier of daar geïsoleerd te vinden, maar pas na 1945 zijn ze in wat ruimere kring in gebruik gekomen. Het is daarbij opmerkelijk dat de woorden uit deze na-oorlogse periode geen ontwikkeling van hun betekenis in ongunstige zin vertonen. Als ze een ongunstige klank hebben, was dit reeds in de oude omgeving het geval. Ook hier zal het feit dat ze in tegenstelling tot vroeger nu in hun oude waarde zijn gelaten, zijn psychologische achtergrond hebben. Wat er in de periode 1940-1945 heeft plaats gevonden, zal hierop wellicht van invloed zijn.

Bepaald nog niet in ruimere kring doorgedrongen is een typische uit het Jiddisch vertaalde uitdrukking die op zich zelf helemaal geen beledigend karakter heeft, maar eerder bezorgdheid en medelijden uitdrukt. Echter ook op dit gebied zijn internationale wijvingen mogelijk. „Het zijn toestanden in Marokko” zegt een chef tegen een gastarbeider”. En laat dat nu toevallig een Marokkaanse gastarbeider zijn die deze verzuchting van algemene aard in eerste instantie als een persoonlijk feit opnam.” Zegt Ben Mudud: „Ik dacht eerst dat ik beledigd werd. Het heeft uren gekost om me duidelijk te maken, dat het een heel gewone uitdrukking was”⁵⁰. Nu ja, een heel gewone uitdrukking is het niet, nog niet ten minste. Maar het is wel typerend, voor wat er nog hier en daar aan van origine Jiddische zegswijzen voortleeft en bij gelegenheid opduikt.

Zijn dus de uitdrukkingen „weet-ie-veel van z'n gezond” en „de mist in gaan” in het Nederlands een zelfstandig leven gaan leiden, datzelfde valt ook te constateren bij eerder in zwang gekomen woorden als lef, smoes, gedallest, masselen, sof e.d. Hier bewijst ook het vormen van talrijke nieuwe samenstellingen en het aanhechten van voor- en achtervoegsels of werkwoordsuitgangen aan

⁴⁹ Zie voor andere voorbeelden en de verklaring de woordenlijst.

⁵⁰ Wij in Hilversum, Maart 1971. Voor de achtergrond zie Jerosche 31/18.

de opgenomen Jiddische grondvormen dat deze geheel in het systeem van de nieuwe taalomgeving zijn ingepast. Daarnaast doet zich een verschijnsel voor dat parallel loopt met het opnemen van nieuwe leenwoorden uit het Jiddisch in de naoorlogse periode, waarvan reeds voorbeelden gegeven werden. Woorden, die sedert jaren hun entree in de Nederlandse samenleving gedaan hadden, maar daar lange tijd niet productief waren, bewijzen in de laatste tijd hun voortschrijdende emancipatie door de vorming van nieuwe, tot nu toe niet gebruikelijke, afleidingen en samenstellingen of het overnemen van voordien ongewone oude. *Gein en geintje* bij voorbeeld hebben zich al meer dan zestig jaar een vaste plaats verworven en tot voor kort bleef het daar bij⁵¹. In de laatste tijd kan men in allerlei publikaties de afleiding „*geinig*” aantreffen. *Ongein* is zelfs in korte tijd ongewoon populair geworden in de Nederlandse pers, zowel als in radio en televisie, hoewel Van Dale het in zijn supplement op de achtste druk in 1970 nog niet vermeldt. Van ongein is dan weer het neologisme *ongeinig* gevormd, dat als Nederlands monopolie mag gelden. In Het Parool noemde een medewerker 1972 „het jaar van de ongein” . . .

„Humorloosheid neemt land over krant toe” zegt hij⁵². De Telegraaf brengt zelfs: „’s Lands wijs, ’s Lands ongein”⁵³. Mogelijk weerspiegelt de snelle opkomst van dit woord de ongunst der tijden?

Geinponem was slechts een enkele maal geïntroduceerd, hoewel de componenten er van al sinds jaren een vaste verblijfsvergunning gekregen hadden. Maar in de laatste tijd is het niet zo zeldzaam meer, al constateert Evert Werkman, „dat de echte geinponems allang besloten hebben in openbare gelegenheden hun mond te houden”. (De Amsterdammer . . . leer ze mij kennen p. 94).

Schlemiel en schlemielig zijn beide oud-Jiddisch. Schlemiel (sle-miel) heeft in het Nederlands al een lange staat van dienst, maar schlemielig was nog niet omhoog gekomen. Nu is het, een enkele maal verlengd tot schlemieligheid, in bepaalde kringen ontegenzeggelijk een modewoord geworden. Zeer in het bijzonder voetballers en andere sportliefhebbers schijnen op eens een voorliefde

⁵¹ Voorbeelden zie Stoett I pag. 242 no. 608.

⁵² Het Parool 6/1/1973.

⁵³ De Telegraaf 4/6/1968.

voor dit woord gekregen te hebben. „Schlemielig, zei Rinus Israëls na afloop in goed Amsterdams”⁵⁴. „Schlemielig, zei Johan Cruyff in goed Amsterdams na afloop”⁵⁵. Dat dit woord tegenwoordig goed Amsterdams is, nemen we gaarne aan. Dat Amsterdam, evenals bij het woord chotspe, het uitgangspunt was van waar deze term zich verspreidde, is ook meer dan waarschijnlijk. Dat het echter een monopolie van de Amsterdamse volkstaal zou zijn, behoeft men bepaald niet meer aan te nemen. Het is thans overal in den lande verspreid. In de voetbalverslagen heeft het woord een ietwat eufemistischer klank gekregen, dan dit bij het origineel het geval is en wellicht daardoor geniet het een zekere voorkeur als een club de nederlaag heeft geleden. Een „schlemielige” nederlaag – dat blijkt duidelijk uit het gebruik – is lang zo erg niet als een normale nederlaag. Ze is alleen maar aan pech te wijten. Het woord is in deze samenhang synoniem geworden met „onverdiend”. Erger is natuurlijk – het nu volgende citaat is voor rekening van Vrij Nederland – „dat Vasovic bij het opdrijven van de bal tot plotselinge schlemieligheden kan vervallen”⁵⁶. Dat blijft wel dicht bij de primaire betekenis: dom, onhandig.

Tot de oude stammen die nieuwe loten schieten behoort ook *mazzel* = geluk (met de Nederlandse nevenvorm *massel*). Af-scheid nemen met de wens „de mazzel!” is naoorlogs en de combinatie „*mazzel en brooche!*” (het laatste woord verbasterd tot „broges”), zou oud als ze in Joodse kring is, heeft zich daar buiten pas in de laatste tijd wat ruimer gebied verworven, met name in omroepkringen en artistenmilieu’s waar ook de afkorting „*mabro*” schijnt ontstaan te zijn en opgeld doet. Specifiek Nederlandse, nieuwere afleidingen zijn ook: *vermazzelt*, *mazzelig* en *mazzelen* (*masselen*). Voor masselig heeft het Jiddische mazzeldig, mazzeldik ten voorbeeld gestaan.

Sof is ook reeds tal van jaren in omloop, maar tegenwoordig bijzonder productief als eerste lid van samenstellingen. Het betekende oorspronkelijk: einde, kreeg daarna reeds in het Jiddisch de betekenis: tegenvaller, teleurstelling en werd o.a. gebruikt voor iets dat lelijk of van slechte kwaliteit was. Vooral in deze laatste betekenis is het actief in woorden als: sofadvocaat, sofboek, sof-

⁵⁴ Het Handelsblad 8/9/1966.

⁵⁵ Het Handelsblad 21/9/1967.

⁵⁶ Vrij Nederland 19/8/1967.

boel, sofsjurk, sofweer, sofstuk. Reeds veel oudere papieren daar-entegen heeft: reuzensof. Het werkwoord soffien (niet Jidd.) schijnt weer uit de circulatie verdwenen.

Gift = woede, boosheid werd in het Nederlands in de vorm *kif(t)* = jaloezie, ruzie, afgunst bekend, bijv. dat is de *kif(t)*; de wijziging in de betekenis wijst in richting van het werkwoord *kijven*. Nieuwere afleidingen zijn *kiften* en *gekif(t)*. Op verwante wijze werden van *deisje* afgeleid *deizen* en *gedeisd* die echter tot het Bargoens beperkt bleven.

Zo als *meie* (= honderd) tot *meier* werd zie pag. 15, zo werd *temeie* (= hoer) tot *temeier*, waarbij dan nog een citaat ter illustratie: „As je vrouw aardig is tegen de klanten is ze meteen een *temeier*”⁵⁷.

Naast de talrijke woorden van Joodse herkomst die deel zijn gaan uitmaken van de Nederlandse taal zijn er ook enkele waaraan ten onrechte een dergelijk verleden wordt toegeschreven. Uiteraard moet hierbij het taalgebruik in het Jiddisch zelf uitgangspunt en criterium zijn. Overeenkomst in vorm is slechts een secundaire factor en leidt gemakkelijk tot onjuiste conclusies. Tot deze categorie behoren de hierna volgende woorden:

Dalven met de verschillende nevenvormen en afleidingen als *talfen*, *dalver*, *talferaar* is een Bargoens woord dat in het Jiddisch niet voorkomt. Dat het zou zijn afgeleid van Jiddisch *dalfen* = arme man is niet aannemelijk. Zie Moormann *dalf* enz.

Lawaai Al vroeg treft men de mening aan dat dit woord van een Hebreeuws tussenwerpsel afkomstig zou zijn, waarbij klaarblijkelijk het Jiddische *oj waj* = o wee verwarrend gewerkt heeft. Zo reeds bij Dozy, Oosterlingen; zie echter Franck - Van Wijck Et. W.

Merode Hij zit in de merode. De veronderstelling dat dit woord van Hebreeuwse afkomst zou zijn, berust niet op Jiddisch woordgebruik, maar op een hypothese van Voorzanger en Polak⁵⁸ (overgenomen in Van Dale), een hypothese die zeker onjuist is. Zie Stoett II pag. 14 no. 1481.

Rambam De Nederlandse populaire verwensing „krijg de (het) rambam” wordt nog al eens in verband gebracht met de naam Rambam. Deze naam is een afkorting van Rabbi Mosjee ben

⁵⁷ Vrij Nederland 2/2/1963.

⁵⁸ Voorzanger en Polak pag. 210.

Maimon, beroemde Joodse godsdienstfilosoof uit de 12e eeuw, meer bekend als Maimonides. De veronderstelling dat deze woorden met elkaar in verband zouden staan berust op niets anders dan de klankovereenkomst. Voor afkortingen van dit type zie rad, woordenlijst,

Schnabbel = bijverdienste, vooral van musici; een nieuw opgekomen woord dat eveneens op grond van zijn vorm abusievelijk nog al eens voor Jiddisch gehouden wordt. Het komt echter in het Jiddisch niet voor, ook niet in andere betekenis. Hiervan het werkwoord *schnabbelen* met overeenkomstige betekenis.

Schorremorrie Ook hier is sprake van een oude misvatting, waarbij dit woord in verband gebracht wordt met het Hebreeuwse: sjiorem wachamorie = ossen en ezels. Reeds Dozy, Oosterlingen brengt, zij het onder voorbehoud, deze etymologie, evenals later Voorzanger en Polak⁵⁹. Zie echter Franck-Van Wijk Et. W. en vgl. ook Schory Mory s.v. Schorlemorle in Kluge Et. W.

Schorem De mening dat schorem zou teruggaan op het Jiddische sjkorem = leugens, leugenpraat kan de toets der critiek evenmin doorstaan. In de eerste plaats wijken de betekenissen resp. leugens en gepeupel geheel van elkaar af. Ten tweede is er geen spoor van de Nederlandse betekenis in het Jiddisch te vinden, dat voor gepeupel of schorem andere synoniemen als chabrak, falderappes e.d. gebruikt. Bovendien – en dat geldt ook voor schorremorrie – de sjiën van de Hebreeuwse woorden correspondeert niet met de uitspraak van de Nederlandse ch. Dat het Bargoens deze woorden door elkaar gehaald heeft is een op zich zelf staand feit.

Sjacher, sjacheren (nevenvormen: *sjachelen, schacheren*) Gecompliceerder ligt de zaak bij deze woorden. In het Nederlandse Jiddisch waren ze niet in gebruik; ze werden met andere geïmporteerd uit het Duitse Bargoens. Daar waren ze op hun beurt het eindresultaat van wederzijdse beïnvloeding, enerzijds van het Middelhoogduitse schâchaere, Duits Schächer = rover, moordeenaar, anderzijds het Hebreeuws-Jiddische sachor = handelend rondtrekken, handelen. (Het Nederlandse schaken = roven is met dit Middelhoogduitse woord verwant)⁶⁰.

Het algemene adagium beweren is geen bewijzen geldt ook ten aanzien van de etymologie van Jiddische en Hebreeuwse woorden.

⁵⁹ Dozy, Oosterlingen pag. 81 en Voorzanger en Polak pag. 268.

⁶⁰ Zie Kluge Et. W. sub voce.

Tot nu werden slechts woorden en zegswijzen besproken die van de vroegere talen der Joden uit, al of niet door de Joden zelf meegebracht, Nederland binnenkwamen en daar dan in de Nederlandse taal werden ingelijfd. Er is echter nog een andere groep, die men, zij het op andere gronden, Joodse woorden in het Nederlands zou mogen noemen. Ze kwamen niet van buiten over de Nederlandse grenzen, maar ze werden in Nederland zelf geproduceerd. Het zijn naar de vorm zuiver Nederlandse woorden, maar ze kwamen slechts bij uitzondering tot een wat algemenere bekendheid. Ze bleven, om zo te zeggen, intra muros d.w.z. ze ontstonden in Joodse kring en werden slechts daar gebruikt en begrepen. Ten dele zijn het vertalingen, ten dele zijn het zelfstandige creaties, een soort Judaeo-Nederlands. Het was voor een zeer groot deel uitsluitend mondelinge traditie en er is weinig over gepubliceerd. De periode 1940-1945 heeft ook op dit gebied zijn negatieve invloed uitgeoefend. Een generatie is weggerukt en daarmee de keten van de mondelinge traditie verbroken. Slechts overgeblevenen van de oudere generatie kennen, of althans herkennen de zeer speciale terminologie van dit oude vertrouwde eigen idioom, uit een eigen besloten wereldje. . . . Ook op taalgebied resten van resten.

De strijd tegen het Jiddisch vormde de achtergrond voor het ontstaan van deze specifieke woordgroep. Deze strijd begon ongeveer gelijktijdig met de burgerlijke gelijkstelling der Nederlandse Joden in het jaar 1796, aanvankelijk van binnen uit. Een kleine groep Joodse intellectuelen, gegrepen door de leus: *Liberté, égalité, fraternité*, georganiseerd in de club „Felix Libertate”, beschouwde het streven naar gelijkheid van taal als één van de consequenties van de nieuwe orde van zaken en de toegekende rechten. Met Lodewijk Napoleons regering begon de strijd van boven af. Om de integratie van de Joden in het Nederlandse volk te bevorderen, hun maatschappelijke toestand te verbeteren en te garanderen dat de theoretisch toegekende burgerlijke gelijkheid tot praktische werkelijkheid zou worden, nam de nieuwe koning verschillende maatregelen. Een daarvan was het besluit van 10 juli 1809, waarbij bepaald werd dat speciaal ten behoeve van zijn Israëlitische onderdanen de Bijbel uit het Hebreeuws in het Nederlands vertaald zou worden, om daardoor bij hen het gebruik van de Nederlandse taal te bevorderen. Mede door zijn kort daarop gevolgte troonsafstand kwam het plan slechts tot een gedeeltelijke

uitvoering. Keizer Napoleon die daarna het Nederlandse grondgebied annexeerde, had andere zorgen dan bijbelvertalingen ten behoeve van zijn Israëlitische onderdanen. Het Franse bewind was er, juist integendeel, op uit het Nederlands terug te dringen. Dat gold natuurlijk ook hier, zoals bijv. duidelijk naar voren komt uit een opmerking van gouverneur Lebrun, die met onmiskenbare minachting voor het Nederlands verklaarde, dat hij niet geïnteresseerd was in het vertalen van de ene dode taal in de andere. Maar koning Willem I hervatte de pogingen die door Lodewijk Napoleon begonnen waren met des te meer kracht. Reeds kort nadat hij de regering aanvaard had, nam hij verschillende maatregelen met dezelfde of soortgelijke strekking. Reeds bij Koninklijk Besluit van 6 februari 1814 werd voorgeschreven dat voortaan correspondentie en notulen der kerkbesturen in het Nederduits gehouden moesten worden, wat ook verplicht gesteld werd voor afkondigingen van het Gouvernement die in de synagoge gedaan werden. In een Koninklijk Besluit van 12 juni in hetzelfde jaar werd bepaald dat, om benoembaar te zijn tot lid van het kerkbestuur, of om als kerkelijk ambtenaar te worden aangesteld, ook voldoende kennis van de Nederlandse taal vereist was. Een vervolg hierop was het besluit van 10 mei 1817, het voorschrift bevattende dat bij iedere Hoofdsynagoge en zo mogelijk ook in kleinere gemeenten „Godsdienstige Armscholen” moesten worden opgericht, waar het onderwijs „zoodra mogelijk met volstreekte uitsluiting van de zoogenaamde Joodsche of verbasterde Hoogduitsche taal, of in het Hebreeuwsch, of in het Nederduitsch (zal) moeten gegeven worden” tot welk doel de nodige schoolboeken moesten worden vervaardigd. „Zodra mogelijk”. Het bleek zo dra niet mogelijk. Voor het geven van onderwijs in het Nederlands aan de op te richten Joodse scholen waren Joodse onderwijzers nodig die het Nederlands voldoende beheersten, en dat liet nog al te wensen over zodat het nog tientallen jaren geduurd heeft, eer deze maatregel overal geëffectueerd kon worden. Daarbij kwam dat, zoals reeds vermeld, de gewone man hardnekkig vasthield aan de oude familietaal. De onderwijswet van 1857 leidde tot opheffing van bijna alle Joodse bijzondere scholen; de Joodse kinderen bezochten voortaan de openbare school en daarmee was het pleit beslist. Inmiddels werden de maatregelen in de gewenste richting van de zijde der regering voortgezet. In 1827 werden zelfs erepenningen uitgelooft aan de schrijvers der beste

leerredenen en schoolboeken voor Israëlieten in de Nederlandse taal. Dit alles leidde tot een energieke vertaalactiviteit van Joodse zijde. Langzamerhand verschenen er vertalingen van allerlei boeken van religieuze aard, vooral van de Pentateuch en de gebedenboeken, waarbij o.a. de namen der feest- en gedenkdagen door Nederlandse equivalenten vervangen moesten worden. Wel bleven de Joden in de spreektaal in eigen kring zich, ook als ze Nederlands spraken, bedienen van de oude Jiddisch-Hebreeuwse terminologie, maar voor officieel gebruik werden al deze termen vernederlandst. Ten dele kon men voor de namen der feestdagen teruggrijpen op de Statenbijbel⁶¹. Daar was sprake van het Feest der ongezuurde broden, verder vond men er het Feest der Weken, de Verzoendag en het Feest der Loofhutten die met een kleine wijziging tot Wekenfeest en Loofhuttenfeest werden⁶². Wekenfeest bleef vrijwel tot de Joodse kring beperkt, terwijl de naam Pinksteren daarentegen bij de Joden niet gangbaar werd, waarschijnlijk omdat het in het Oude Testament niet zo genoemd werd, en Pinksteren hun als een specifiek christelijke term voorkwam. Voor de nabijbelse feesten van uitsluitend Joods karakter was men op eigen ideeën aangewezen en zo ontstonden Inwijdings- ook wel Maccabeeënfeest (chanoeka), Lotenfeest (Poeriem, Purim); Slotfeest en Vreugde der Wet, die samen de afsluiting van het Loofhuttenfeest vormen en Verwoesting van Jeruzalem. Ze hebben het vrijwel niet verder gebracht dan de Joodse boekentaal. In algemener gebruik kwamen daarentegen wel Poerem en Grote Verzoendag. Ook in deze gevallen ontwikkelde de betekenis zich weer in neerwaartse richting, zie voor Poerem pag. 13.

De vertaling Verzoendag sluit aan bij de Hebreeuwse tekst. Dat de naam Grote Verzoendag gebruikelijk werd berust daarop dat de Joodse ritus ook kleine verzoendagen kent. De Grote Verzoendag geldt als de heiligste dag van het Joodse jaar. Maar „grote verzoendag houden” kreeg in andere omgeving de betekenis: zich wassen en verschon⁶³, terwijl het in gemeenzame spreektaal

⁶¹ Dr. S. I. Mulder deelt in de inleiding tot zijn Pentateuch-vertaling uitdrukkelijk mede „Bijzonder zijn mij de zoogenaamde Staten overzetting, de vertaling van Hamelsveld en van der Palm te pas gekomen”.

⁶² De vorm Loooverhut bleef aan de poëzie voorbehouden vgl. A. C. W. Staring: De Israëlitische Loooverhut.

⁶³ Zie Van Dale s.v. Koenen-Endepols s.v. en Stoett II pag. 407 no. 2381.

ook wel voorkomt in de zin van: zijn maandelijks salaris ontvangen.

Vervolgens achtte men het nodig ook alles wat zich in de synagoge bevond, of wat daarmee verband hield in een Nederlandse jasje te steken. Er was in dat geval in het geheel geen Nederlandse achtergrond waarnaar men kon teruggrijpen, bijgevolg geen equivalent en er was dus wel enig scheppend initiatief nodig. Zo ontstonden, vaak kreupele, vertalingen als: Heilige Arke = de kast, waarin de „wetsrollen” in de synagoge bewaard worden en: bruidegoms der Wet d.w.z. twee mannen die op Vreugde der Wet resp. de laatste verzen van de Pentateuch mogen voorlezen en met het voorlezen van enige verzen uit het eerste gedeelte opnieuw de jaarcyclus weer beginnen. Maar ook geheel nieuwe creaties als: gebedsmantel of bidkleed en siertorens (sieraden op de beide stokken, waarmee de wetsrollen worden opgerold) kwamen op het toneel, terwijl men omgekeerd in plaats van het Asjkenazische sjoel voor officiële doeleinden het woord synagoge leende.

Tot deze 19e eeuwse neologismen behoorden ook begrippen die nu met het predikaat „kerkelijk” in Joodse kring in omloop kwamen om oude Joodse termen te vervangen. Zo ontstonden: kerkelijk meerderjarig, kerkelijk bad enz. waaronder zelfs kerkelijke jaartelling (ook wel maatschappelijke of „gewone” jaartelling). Ze zijn binnen eigen kring gebleven; in Nederlandse woordenboeken zal men ze tevergeefs zoeken.

Datzelfde geldt voor tal van woorden die de verschillende facetten van het Joodse godsdienstige en culturele leven weerspiegelen. Ze zijn specifiek Joods naar de inhoud, zuiver Nederlands naar de vorm. Maar hoe zuiver Nederlands dan ook naar de vorm, voor buitenstaanders is dit synagogale Nederlands zonder toelichting vaak volkomen onbegrijpelijk. Wat moet een buitenstaander aanvangen met mysterieuze woorden als melkvork, melkmes, boterservies?

In de traditioneel gevoerde Joodse keuken worden melk- en vleesspijzen streng gescheiden gehouden. Men gebruikt daar voor afzonderlijk servies, afzonderlijke vorken, lepels, messen enz. die eveneens streng gescheiden blijven en dus niet door elkaar gebruikt mogen worden. Eerst als men dit weet, worden bovengenoemde woorden duidelijk en pas in deze samenhang ook woorden als: vleestafellaken, vleesdoek, en melkdoek (voor de afwas e.d.).

„Ongezuurde broden zullen gedurende de zeven dagen gegeten worden; er mag zelfs niets gezuurds bij U gezien worden, ja, in uw gehele gebied mag er geen zuurdeeg worden gezien” zo staat het in Exodus 13 : 7 en op andere plaatsen. Dat is in traditioneel Joodse gezinnen in de dagen voor het Paasfeest het motief voor een grote schoonmaak tot in de kleinste kleinigheden en tot in de verborgenste hoekjes en gaatjes van het huis, waarbij de grote schoonmaak elders slechts een dwergschoonmaak is. Daarna worden de kasten ontruimd, wordt het servies dat men „door het jaar” gebruikt, weggeborgen, nemen andere gebruiksvoorwerpen en zuurdeegvrije levensmiddelen de plaats in van de alledaagse en kan het feest volgens voorschrift gevierd worden. Vandaar: paaskast, paasservies, paassuiker, paasballetjes en chocolade geoorloofd voor paasgebruik. Het is maar een weet. Het woord „boterkost” is evenmin tot de Nederlandse woordenboeken doorgedrongen. Toch is het goed Nederlands. Maar je moet er nu eenmaal mee opgegroeid zijn.

Hoe gewoon ook voor ingewijden, voor anderen zijn termen als de voorste dagen, de middendagen, de achterste dagen even zovele raadselachtigheden. Ter toelichting: Het Paasfeest heeft eerst 2 feestdagen, daarna volgen de midden- of tussendagen die als „halffeeften” gelden, vervolgens zijn de laatste dagen weer volle feestdagen. Hetzelfde geldt voor het Loofhuttenfeest (Lev. 23 : 7,8 en 23 : 35,36). Een zin als „deze week hebben we negen dagen en we eten alleen melk”, lijkt geen zin maar onzin, maar in eigen verband is ze volkomen logisch, (zie woordenlijst).

„We stonden van morgen met negen man en ik had nog wel jaartijd” deelt een synagogebezoeker enigszins ontstemd aan een Joodse kennis mee. Voor die kennis is daar geen woord Frans bij, voor anderen is een hele uitleg nodig. Voor een godsdienstoefening zijn minstens tien, naar Joods recht meerderjarige, mannen nodig. Jaartijd is de Joodse datum waarop jaarlijks de sterfdag van verwanten, vooral van ouders herdacht wordt door het aansteken van een jaartijdlichtje en het zeggen van het kaddisjgebed (zie woordenlijst). De godsdienstoefening kon in dit geval door het ontbreken van het minimum van tien niet doorgaan en de man kon daarom geen kaddisj zeggen. Vandaar zijn ontstemming in bovengenoemde zin geformuleerd.

Vertalen moest men, vertalen wou men en zou men. Maar dat is niet altijd even eenvoudig. Er zijn nu eenmaal zaken en begrip-

pen die volkomen onvertaalbaar zijn en andere, die men alleen met een breedvoerige omschrijving en ook dat soms nog maar ten naaste bij, benaderen kan. En dan, ook Jiddische woorden zijn aan ontwikkeling en verandering van hun betekenis niet ontkomen. Zoals het woord maarschalk carrière maakte, zo ook het woord „kabran”. In zijn oorspronkelijke Hebreeuwse omgeving betekende het: doodgraver. In het Nederlandse Jiddisch kwam het hoger op. Het kreeg de betekenis: lid, bestuurslid van een vereniging waarvan de leden zich vrijwillig, als liefdewerk, bezig houden met bijstand aan stervenden, verzorgen van lijken en de begrafenissen. Iedere Joodse gemeente kon op zulk een vereniging van vrijwilligers bogen; veelal waren het er twee, één voor mannen en één voor vrouwen.

Zulk een vereniging heette onder ons: *chewre kadiesje* = letterlijk vertaald: Heilige Broederschap. Maar dat is een vertaling die omtrent het doel der vereniging niets zegt en bovendien Nederland beschikte al over een Heilige Hermandad met een heel ander doel. In het officiële Amsterdams-Joods-Nederlands, een hoofdstedelijke variant van het Judaeo-Nederlands bedacht men toen de term: doodgraverscollege en consequent daarvan gevormd, vrouwendoodgraverscollege, welke colleges hun eigen gildesynagoge hadden in de Lange Houtstraat. Maar zulk een vertaling geeft toch wel een heel erg onjuist beeld van de taak der betrokken dames en heren. Vertalers in nood maken wel vaker rare sprongen. Er is nu eenmaal geen goed Nederlands woord voor kabren.

In Den Haag zaten ze er ook mee. In 1913 verscheen een boek waarin gegevens over alle Joodse gemeenten in den lande verwerkt waren⁶⁴. Het was toen up to date en het in de 19e eeuw gegroeide synagogale Nederlands was er natuurlijk nog in volle omvang te vinden. Alle Joodse verenigingen in het land waren er in vermeld en dus ook die in Den Haag. Daar staat onder de gegevens over de Nederlands Portugees Israëlietische Gemeente 's-Gravenhage: „Honen Dal” te lezen: Vereenigingen:
a. Ver. van Lijkdraggers: Mr. M. de Pinto; Mr. E. Belinfante;
Mevr. Wed. M. Henriquez Pimentel-Vas Dias.

Dat woord lijkdraggers is een eveneens mislukte poging om de gecompliceerde taak van de betrokkenen in één Nederlands woord

⁶⁴ Jaarboek van 5674 (1913/1914) Amsterdam 1913 pag. 139/140. Zie bibliografie.

op te vangen. Maar latere onderzoekers zouden tot de conclusie kunnen komen dat voor de functie van lijkdrager bij deze van ouds deftige gemeente en voor het lidmaatschap van deze vereniging de titel van Meester in de rechten of op zijn minst toch een dubbele deftige naam vereist was⁶⁵. Dat zou een misverstand zijn, een van de vele die omtrent Joodse zeden en gebruiken heersten en heersen in een omgeving, waarmede de Joden zo lang en in zo goede nabuurschap hebben samengeleefd.

Terwijl de originele woorden en zegswijzen voor anderen onbegrijpelijk zijn, kan dus ook de vertaling de bezwaren niet altijd wegnemen. Vertalen kan zelfs tot ernstige communicatiestoringen leiden. Dat wordt geïllustreerd door de oude Joodse witz van het vrouwtje dat met maagklachten bij de arts kwam. Op zijn vraag, hoe lang ze die klachten al had, kon ze tegenover de niet-Joodse dokter haar eigen vertrouwde woord niet gebruiken en ze antwoordde dus vertalingsgetrouw: „Sinds de Verwoesting van Jeruzalem, dokter”⁶⁶.

Specifiek Judaeo-Nederlands zijn o.a. ook inlegboek, overjaar, klok vrij, zich met iemand afgooien, en vertaalde beleefdheidsformules als: haast bij u, e.d. Alles zuiver Nederlands naar de vorm, naar de inhoud alleen maar typisch Joods. Zie verder de lijst Judaeo-Nederlands.

In dit verband verdient nog een groepje woorden de aandacht. Ze waren aan weerszijden in gebruik, maar ze konden ook tot communicatiestoornis leiden, omdat ze bij de Joden in eerste instantie afwijkende associaties wekken en in de ontwikkeling van hun betekenis in Joods milieu op een zijspoor terecht gekomen zijn. Zo maar een greep.

Aanbijten. Wie in een Nederlands woordenboek dit woord opzoekt vindt daar: „in het aas bijten”. In Joods traditioneel milieu gaan de gedachten niet naar de hengelsport, maar wordt het als staande uitdrukking gebruikt voor het nuttigen van het eerste voedsel na een vastendag.

Uitkomen. In het algemeen gesproken kan een boek, een geheim of een som uitkomen. Alleen in Joods taalgebruik kan een man of een vrouw uitkomen d.w.z. tot het Jodendom overgaan.

⁶⁵ De Portugese Joden hebben hun eigen termen, in dit geval o.a. *lavadores* en *cargadores*.

⁶⁶ De gebruikelijke Jiddische naam is *tisjebef* = 9 Aw, vastendag die herinnert aan de verwoesting van Jeruzalem en de Tempel.

Vleesvork. Dat is natuurlijk „een tweetandige vork, gebruikt bij het voorsnijden van vlees”. Maar voor Joden is het in de eerste plaats een vork die je niet voor melkspijzen mag gebruiken.

Portugees. Een Portugees? Niet voor twee uitleggingen vatbaar. Jawel. Het ligt er maar aan wie het zegt, waar hij het zegt en tegen wie hij het zegt. In de Amsterdamse Jodenbuurt (soms nog in de Jiddische vorm Portegies) was het een Nederlander die tot de Portugees-Israëlitische groep behoorde.

Maanzaadkoek „voederkoek verkregen uit maanzaad na uitpersing der olie”. We citeren het Nederlandse woordenboek. Het klopt. Maar een oude Joodse bakker zou u verbaasd en verontwaardigd aankijken, als U in zijn tegenwoordigheid zijn botervette koek met maanzaad op die wijze zou durven omschrijven.

Bitterkruid. Mogelijk stelt de gemiddelde lezer zich hierbij helemaal niets voor. Wanneer hij op de hoogte is, dan zal hij weten dat het een samengesteldbloemige plant is met de Latijnse naam: *Picris hiéracioides*. Zeker. Maar de Joodse spreker of lezer die nog niet iedere binding met zijn groep verloren heeft, zal automatisch denken aan de mierikwortel die op de sedertafel ligt, als op de Paasavond het verhaal van de uittocht uit Egypte verteld wordt; het bitterkruid als symbool” omdat de Egyptenaren het leven van onze voorouders in Egypte verbitterd hebben”⁶⁷.

Dat „*kunststuk*” gebruikt wordt voor iets dat bij uitstek geen kunststuk is, past in dit kader. Dat „nou nee” betekent „ja zeker” eveneens. Maar de eigen woordmelodie kan er niet bij gemist worden. Verwant zijn ook eufemismen als: naar buiten gaan = de begraafplaats bezoeken, maar hiermede zijn we genaderd tot een verschijnsel dat ook in de Nederlandse volkstaal niet onbekend is.

Talen die met elkaar in aanraking komen oefenen wederkerig invloed op elkaar uit. Het Nederlands heeft van het moment af dat de Joden naar hier kwamen zijn stempel gedrukt op het Jiddisch, dat eens de spreektaal was van het grootste deel van de Nederlands-Joodse bevolkingsgroep en heeft het ten slotte op weinige resten na verdrongen. Maar de Nederlandse taal zelf draagt de sporen mee door de tijden.

Een verdwenen taal, een verdwijnende minderheid.

⁶⁷ Citaat uit de Hagada zie Ex. 1 : 14.

Slechts een kleine minderheid heeft de door de nationaal-socialisten georganiseerde massamoord overleefd.

Ook de taal bewaart en conserveert oud cultuurgoed. Al zou ook deze kleine rest verdwijnen, dan toch zal de Nederlandse taal de herinnering bewaren aan een groep die zich zelf zo innig verbonden voelde met dit land, met dit volk en zijn vorstenhuis, aan welks bloei en welvaren zij bijdroegen met heel hun hart, met heel hun ziel en met heel hun kunnen.

Woordenlijst

Nederlandse woorden van Joodse herkomst.

N.B. De oorspronkelijke Hebreeuwse woorden die de achtergrond vormen van de overeenkomstige Jiddische, zijn in de hier volgende lijst aangegeven volgens de Asjkenazische uitspraak, zoals die in het Nederlandse Jiddisch (deel uitmakende van het Westjiddisch) gebruikelijk was; zie pag. 10.

Afwijkende spellingen die in het Nederlands vaste voet gekregen hebben, zijn aangehouden bijv. *g* in plaats van *ch*; zie pag. 16, noot 14.

De Jiddische woorden in deze lijst zijn uit het Hebreeuws afkomstig, tenzij uitdrukkelijk anders is aangegeven, bijv.

Almemmer < Jidd. < Arabisch

Sappelen < mhd.

Abt	aram. abba = vader, via gr. lat. abbas; abba is ook een eretitel van Joodse geleerden in de Talmoe, met dezelfde betekenis.
achelen	< jidd. eten.
achgenebbisch	zie ochgenebbisch.
addenoj	jidd. uitspraak van hebr. adonaj z.a.
addenom	het gebruik van addenoj wordt, behalve bij het gebed en de Toralezing vermeden. Daarbuiten bedient men zich o.a. van deze afwijkende vorm.
adonaj	< hebr. mijn Heer, als Godsnaam gebruikt.
afgepeigerd	afgemat, doodop < jidd. afpeigeren zie peigeren.
afrojemen	zie rojemen.
almemor	zie almemmer.
almemmer	< jidd. < arab. alminbar; platform in de synagoge, waar o.a. uit de Tora wordt voorgelezen.
aloë	< hebr. ahaliem, specerij uit aloëhout.
als maar	mhd. alles = immerfort; zeer gebruikelijk in de taal van de Amsterdamse Jodenbuurt, mogelijk van daar in de Nederlandse volkstaal overgegaan = steeds maar weer, telkens. zie Kluge E. W.; als; adverb.

amen	⟨ hebr. het zij zo.
armageddon	⟨ hebr. har megiddo = berg van Megiddo oneigenlijk = Wereldbrand, wereldslag- veld.
asjeweine	zie hasjeweine.
asjkenaziem	Joden afkomstig uit Duitsland en Oost- Europa; van hebr. Asjkenaz = Duitsland. De Nederlandse Asjkenaziem zijn georga- niseerd in het Nederlands Isr. Kerkgenoot- schap. Vroeger Hoogduitse Joden genoemd in tegenstelling tot de Portugese. Zie Sefardiem.
attemiese	⟨ jidd. ad le miese = tot de dood; iemand attemiese slaan = afranselen, doodslaan.
attenoje	alleen barg. ⟨ addenoj z.a.
Baäl	⟨ hebr. heer, afgod.
bajes	⟨ jidd. = huis. Ned. volkstaal en barg. met verenging van de oorspronkelijke beteke- nis = gevangenis.
baksjenajem	⟨ jidd. kiezen; samengesteld uit hd. Backen (zahn) en hebr. sjinajiem = tanden.
balbes	barg. van bolleboos.
baldoveren	barg. verklikken ⟨ jidd. baldover = eige- naar, satan; echter niet Nederlands Jidd., maar Rotwelsch.
bas	barg. ⟨ jidd. basj = stuiver; jidd. basj, b(a)sch is een afkorting van hetzelfde type als r(a)t voor rijksdaalder (zie rad); dus eigenlijk beis sch. = 2 sch. Met sch is een kleine munt bedoeld, welke is niet zeker; mogelijk sou.
beamen	alleen Nederlands; oorspronkelijk beame- nen.
bedibberen	barg. ⟨ jidd. medibberen praten; lou bedibberen! = niks zeggen! mondje dicht!
beëlzebub	⟨ hebr.; letterlijk vliegengod; Filistijnse afgod van de stad Ekron. In het nieuwe testament: opperste der duivelen.

beestje	barg. dubbeltje; zie beisje.
befgajes	barg. leden van de rechterlijke macht; zie gajes I.
begiete	⟨ jidd. bechiete, bang, letterlijk: met angst.
beheime	⟨ jidd. vee, speciaal koe; ook stommeling, ruw mens.
behemoth	⟨ hebr. reusachtig dier; Job 40 : 10 volgens de Statenvertaling; eigenlijk meervoud van behema zie beheime.
behojje	vrouwelijk schaamdeel; wellicht samenhangend met aram. béhoeta = schaamte.
beis a.	status constructus van jidd. bajies; daar alleen in een verbinding van twee woorden; In Amsterdamse volkstaal: straat, buurt.
„ b.	⟨ jidd. beis = twee, de tweede letter van het hebr. alfabet.
beisje	dubbeltje, eigenlijk twee stuivers; zie beis b.
beisponem	zuursmoel, nors mens: samenstelling uit beis ⟨ jidd. ⟨ hd. böse en ponem z.a.
bekaan	barg. ⟨ jidd. idem = hier.
bekattering	⟨ jidd. metkatreg ⟨ grieks, eigenl. aanklager; in de Nederlandse, speciaal in de Amsterdamse volkstaal: bekeuring, uitbrander.
belial	⟨ hebr. belija'al, boosheid, slechtheid; belials kinderen.
bema	zie biema.
bemazzeld	⟨ jidd. bemazzel: gelukkig, gelukhebbend.
benages	⟨ jidd. benaaches: met plezier, op z'n gemak; in de Nederlandse volkstaal ook met afwijkende betekenis: voorzichtig! Speciaal Amsterdams.
benschen, bensjen	⟨ jidd. ⟨ rom. (vgl. benedicere, bénédiction): zegenen, het tafelgebed uitspreken.
beschrieën	⟨ jidd. ⟨ hd. = door te veel goeds zeggen de boze geesten oproepen: eigenlijk participe perf. van beschreien.
beseibelen	⟨ jidd. bezeibelen: bedriegen, er in laten lopen.
besjokke	zie mesjokke.

besjoemelem besjollemen	zie besjollemen. ⟨ jidd. mesjollemen: betalen. Nevenvormen in het barg. besollemen en met metathesis, besjommelen; besjoemelen met de betekenis: bedotten lijkt een nevenvorm van besjommelen.
besomme betoeft, betoegd	⟨ jidd. mezomme: geld. ⟨ jidd. betoech = rijk; barg. goedaf, uit de brand.
bezoles	barg. bedorven ziek; ⟨ jidd. pesoules = afval.
bezolletje	barg. koopje; contaminatie van jidd. bezol = goedkoop en zol(letje) koopje.
biema	⟨ hebr. ⟨ grieks, platform in de synagoge vgl. almemmer.
bijgoochem blinde maupie	zie weigoochem. volledig – sehen moss ich = ik moet het eerst maar zien voor ik het geloof; gezegde afkomstig van Amsterdams-Joods straat-type.
boger	⟨ jidd. boocher, jongen, ongehuwde jonge man.
bollebof	barg. verbastering van bolleboos z.a. met de betekenis: baas, in het bijzonder directeur van een gevangenis of commissaris van politie.
bolleboffin bolleboos	barg. bazin, vrouw van de kastelein. iemand die in iets uitmunt: ⟨ jidd. balboos = heer des huizes, gezinshoofd, welgesteld gemeentelid.
bolus	⟨ Spaans bollo, fijn broodje of misschien in verband met de ronde vorm van dit gebak van Spaans bola = bol; bolus is eigenlijk de meervoudsvorm van het jidd. bole.
broger brooche	kerel, vent van jidd. boocher zie boger. ⟨ jidd. vooral in de combinatie mazzel en brooche = geluk en zegen.
Cabaal	zie kabaal.

cent	zie makke.
chajes	zie gajes II.
challe	zie galle.
chanoeka	⟨ hebr. Inwijdings- of Maccabeeënfest, ter herinnering aan de overwinning van Juda de Maccabeeër en de herinwijding van de tempel.
channeke	jidd. vorm van chanoeka.
chazzen	zie gazzen.
cherub	⟨ hebr. soort engel.
cherubijn	⟨hebr. cherubien, cherubiem, eigenlijk een meervoudsvorm van cherub.
covert	verbasterd uit kowed z.a.
Daar ga je	⟨ jidd. lechajem = ten leven, op het leven! oorspronkelijk bij het drinken van wijn; voor de historische achtergrond zie H. Beem Jerösche, pag. 137 no. 550.
dalles	⟨ jidd. idem, armoede.
dallesdekker	spottend van nieuwe of goede overjas over oude, slechte, kleren.
dallesjager, dallesman	armoedzaaier; alleen Nederlandse volkstaal.
darren	opzettelijk, onnodig laten wachten bijv. laat hem maar darren. Vandaar in de Nederlandse volkstaal ook: sarren, treiteren. Wellicht van mhd. derren; volgens Voorzanger en Polak (pag. 53) van Darra me a pauca, ignore = wacht even, mijn heer.
deisje	houd op! stil! ⟨ Portugees deixe por as creaturas, por os pequenos = stil voor de kinderen; overgegaan naar het jidd. en van daar naar het barg; zie Voorzanger en Polak pag. 53.
deizen	⟨ deisje; alleen barg., zijn mond houden.
dibberen	⟨jidd. medibberen; alleen barg. praten.
Eisjadiesj	⟨ Jidd. eisjadiesj zijn, gaan = overspel

elohim	plegen. Alleen gezegd van mannen; van hebr. eisjet iesj = vrouw van een man, dus gehuwde vrouw.
emmes	⟨ hebr. God. ⟨ jidd. van hebr. emmes = waarheid. In de Nederlandse volkstaal als adjectief gebruikt met de betekenis: goed, lekker, leuk, fijn, prettig.
Falderappes.	⟨ jidd. waarschijnlijk rom. rest ⟨ gualdrapa, paardendek; nu: gespuis, schorem. Voor de ontwikkeling van deze betekenis zie H. Beem Jerösche s.v.
Farizeeër	via Grieks-Latijnse bijbelvertalingen ⟨ hebr. peroesjiem, gewoonlijk verklaard als „afgezonderde” v.a. = (bijbel) verklaarders. Joods religieus-politieke partij tijdens de Tweede Tempel. In het Nederlands ook synoniem met huichelaar, schijnheilige. Zie ook Sadduceeër.
forts	⟨ jidd. ⟨ hd. Furz, wind, scheet; In de Nederlandse volkstaal: niets, een kleinigheid; geen forts = geen zier.
fots	zie forts.
Gabber	⟨ jidd. chawwer, kameraad, vent.
gabbertaal	barg. dieventaal.
gajes	I barg. ⟨ jidd gajes (met g van garçon) = niet-Joden; in het barg. kreeg het de algemene betekenis: volk, mensen en ontwikkelde zich verder in ongunstige zin tot: gepeupel, schorem.
gajes	II barg. ⟨ jidd. chajjes. leven; om gajes brengen.
gal	zie galle.
galf	barg. ⟨ jidd. challef = mes, slachtmes.
galle	⟨ jidd. gevlochten brood voor sjabbat en feestdagen. De naam is ontleend aan het

	voorschrift „challa” van het deeg te nemen; zie Numeri 15 : 20.
gallisch	⟨ jidd. misselijk, onaangenaam; bijv. maak me niet challesj.
gannef	⟨ jidd. gannev (met g van garçon) dief, schavuit.
ganneven	⟨ jidd. idem, stelen.
ganneke	zie chanoeka.
gappen	⟨ jidd. ⟨ Pools, stelen.
gasjewainen	zie hasjeweine.
gasser	⟨ jidd. chazzer, varken; barg. gemene kerel, knoeier.
gasterd	zie gasser.
gawroese	⟨ jidd. barg. gezelschap, vriendschap; zie gabber.
gazzen	⟨ jidd. voorzanger, hij die de gebeden voor- draagt.
gebroese	barg. voor gawroese.
gedagis	⟨ jidd. kedaaches, koorts; barg. inlichting, waarschuwing, de gedagis ingeven.
gedallest	jidd. dalles, doodarm; barg. ook gedallast.
gedeisd	barg. hou je gedeisd = houd je stil; zie deizen.
geheibel	zie heibel.
gehenna	⟨ grieks ⟨ hebr. gé hinnom = het dal van Hinnom, een dal in de nabijheid van Jeruzalem waar kinderen aan de Moloch geofferd werden; later, de hel, het oord der verdoemden.
geilkenen	barg. delen ⟨ jidd. cheilek = deel.
gein	⟨ jidd. grap, aardigheid, lol; hiervan met Nederlands achtervoegsel geintje .
geinig	aardig, grappig, leuk.
geinmaker	grappenmaker.
geinponem	grappenmaker, zie ook ponem.
geschachel, geschacher	zie schacheren, sjacheren.
gesjeft	een gesjepte jongen = die reeds vaak in de gevangenis heeft gezeten; zie sjeffen.
gesjochten	⟨ jidd. oorspronkelijke betekenis: ge- slacht; daarna arm; in de Nederlandse

geteisem	volkstaal: arm, er slecht aan toe, de dupe. < jidd. chatteisem, gepeupel, schorem; een meervoudsvorm, in het Nederlands ook als onzijdig enkelvoud in gebruik, blijkbaar onder invloed van de betekenis.
gezond gis	< jidd. < mhd. gesunt = gezondheid. < jidd. ches, eerste letter van goochem = slim, uitgeslagen.
godin	barg. zie kedin.
goël	< hebr. verlosser.
goj	< jidd. niet-Jood; meerv. gojjem; in het jidd. met g van garçon.
gojs golem	niet-Joods. < hebr. (met g van garçon); vormloze massa, grondstof; in de Joodse sage een door magische middelen geschapen kunstmatige mens.
golgotha	< aram. schedel (plaats), gerechtsplaats bij Jeruzalem.
goochem	< jidd. = wijs; in de Nederlandse volkstaal, slim, geslepen.
goref	< jidd. chorew; goref maken: stuk maken.
gotspe	< jidd. chotspe, vrijpostigheid, brutaliteit.
gozer	< jidd. chosen = bruidegom; in de Nederlandse volkstaal: kerel, vent.
Habbekratz	< jidd. een kleinigheid, niet de moeite waard; zie ook kratz.
hachelen	zie achelen.
hallel	< hebr. lofzang, psalm 113 t.e.m. 118.
halleluja	< hebr. looft God.
hasjeweine	< jidd. letterlijk: voer ons terug; uit dit oorspronkelijk hebr. woord ontwikkelde zich de betekenis: weg, verdwenen; in het barg. treft men het woord in allerlei verminkte vormen als: asjeweine, kasjeweine(n), gasjeweine, kasjemijne, kassieweile, enz.
Hebreeër, Hebreeën	< hebr. ibrie, iwrie.

heibel	de jidd. herkomst is twijfelachtig; mogelijk van heibel hebr. hewel = ijdelheid. In het Nederlands: drukte, ruzie.
heiman	oorspronkelijk troetelnaam gevormd van Chajim – Haim met achtervoegsel man vgl. Seligman van Selig, Fromman van Awrohom, Koopman en Koppelman van Jacob, enz.
heit	barg. kwartje door het wegvallen van de associaties en daardoor met onjuiste splitsing van heitje z.a.
heitje	⟨ hei, vijfde letter van het hebr. alfabet = 5, dus 5 stuivers vgl. beisje.
hilleg	⟨ jidd. ze heeft een hilleg = ze ziet er smakeloos uit., speciaal van lelijke kleren.
hysop	⟨ hebr. naam van een plant die herhaaldelijk in de Bijbel genoemd wordt.
hosanna	⟨ hebr. hosja'na = help toch, ontleend aan de liturgie van het Loofhutfenfeest.
hoteldebotel	⟨ jidd. overwotel, reeds daar ook, overlewotel = geheel overstuur, in de war; in de Nederlandse volkstaal overgegaan met de betekenis: stapelgek; achtergrond van het jidd. woord: misjna awot V, 24.
hork	⟨ jidd. hourek, stugge, lompe kerel; met betekenisovergang reeds in het jidd. uit hebr. horeeg = moordenaar.
Ibbel	⟨ jidd. ⟨ hd. übel, misselijk, naar; maak me niet ibbel.
immes, ippes	zie emmes.
Jad	zie jat.
jajem	⟨ jidd. jajen, jenever; van hebr. jajin = wijn.
jajemen	drinken, pimpelen.
jajempie	borreltje.
jansorum, jansjorof,	
janzorum	⟨ jidd. jajen soref = jenever, brandewijn.
jat, jatje	⟨ jidd. hand.

jatmoos	⟨ jidd. handgeld; barg. ook dief, zwendelaar; zie pag. 17.
jatmozen, jatmouzen	alleen in het barg. kleine diefstallen plegen.
jatschore	⟨ jidd. van jatten en schore z.a. = gestolen goed.
jatten	alleen barg. stelen, gevormd van jidd. jad.
jeiles	⟨ jidd. jeile(s); jeiles maken = schreeuwen.
jid	⟨ jidd. ⟨ mhd. jüde, Jood.
jiddisch	a. Joods in het algemeen; b. als substantief = de Jidd. taal.
joed	⟨ jidd. tien, tiende letter van het hebr. alfabet.
joet	barg. zie joed.
joeter	barg. tien stuivers zie joed.
joetje	tien gulden zie joed.
jofel	⟨ jidd. jofe, mooi, fijn, leuk, plezierig.
jofen, joven	verbasterd uit jofe; zie jofel.
joppe	barg. in orde; verbasterd uit jofe?
jouker	⟨ jidd. duur.
jubeljaar	⟨ hebr. jobel = ramshoorn; het vijftigste jaar was in het oude Israël het jaar van vrijlating waarin ieder zijn landbezit terugkreeg, schulden vervielen enz. Het werd ingeleid met het blazen op de ramshoorn of bazuin; zie Lev. 25 : 10-13; Voor de betekenis van het woord jobel ook Ex. 19 : 13.
juutje	barg. zie joetje
Kabaal	in de betekenis; geheim verband, intrige ⟨ hebr. kabbala, via Frans cabale; zie ook Kluge Et. W. s. v. Kabale.
kaddisj	⟨ ar. deel van de synagogale liturgie; het wordt door de gazzan gereciteerd of gezongen; kaddisj zeggen geschiedt speciaal ook door particulieren ter nagedachtenis van overleden bloedverwanten; ook wel gebezigd voor de zoon op wie deze verplichting tot „kaddisj zeggen” rust.
kaffer	⟨ jidd. boer, dorpeling, lomperd.

kalf	barg. mes zie galf.
kalle	⟨ jidd. kalle = bruid; barg. meid, vrouw, publieke vrouw.
kalletje	zie kalle.
kapoeres, kapores	⟨ jidd. 1. weg, dood, naar de haaien; 2. kapot, stuk.
kapsones	⟨ jidd. gawsones, drukte, opschepperij.
kassaaf, kassavie	barg. ⟨ jidd. briefje, bankbiljet.
kassieweine,	
kassieweile	zie hasjeweine.
kauscher, kausjer	zie koosjer.
kedin	⟨ jidd. = volgens recht; barg. en volkstaal: leuk, mooi, veilig, in orde.
kelole	⟨ jidd. vloek, verwensing.
ken	zie kin.
keppeltje	⟨ jidd. ⟨ hd. kapje. kalotje; met dubbele verkleiningsuitgang van hd. Kappe.
kesavie	zie kassaaf.
kibboets	⟨ hebr. collectieve nederzetting in Israël.
kibelbas	specifiek Amsterdams, drie stuivers; zie kimmel en bas.
kienen	⟨ jidd. kinjenen; barg. kopen.
kif(t)	⟨ jidd. ⟨ hd. Gift, ruzie, afgunst.
kiften	van kift; alleen Nederlandse volkstaal; ruzie maken.
kille	⟨ jidd. 1. Joodse gemeente; 2. min of meer gesloten groep.
kimmel	barg. ⟨ jidd. gimmel (met g van garçon) drie, derde letter van het Hebreeuwse alfabet.
kimmelaar	specifiek Amsterdams; jidd. gimmel, zie kimmel: drie gulden.
kin	barg. ⟨ jidd. ken: ja, in orde.
kinnef	barg. zie kinnem.
kinnem	⟨ jidd. ⟩ barg. ongedierte, luizen.
kinnesinne	⟨ jidd. afgunst.
kits	waarschijnlijk ⟨ jidd. alles gietes = alles goeds; alles kits = alles in orde.
klatschen, klatsjen	⟨ jidd. ⟨ mhd. knoeien, beneden de normale prijs verkopen.

kneibel	⟨ jidd. ⟨ mhd. grote, stevige vent.
koefnoentje	jidd. afkorting van <i>koscht niks</i> = vrijbiljet.
kol	⟨ jidd. stem.
koosjer	⟨ jidd. volgens de godsdienstige voorschriften geoorloofd, vooral van voedsel; het is niet koosjer = het is niet pluis; zie <i>kausjer</i> ; <i>kausjer</i> is eigenlijk de oude jidd. vorm die merkwaardigerwijze juist in de Nederlandse volkstaal bewaard bleef.
kovet	zie <i>kowed</i> .
koter	barg. ⟨ jidd. <i>koten</i> = klein; barg. = kind.
kowed	⟨ jidd. eer, goede naam.
kopzorg	⟨ jidd. meestal ironisch = zorg; zie <i>Stoett II</i> pag. 543 no. 2665.
krats	⟨ jidd. ⟨ hd. <i>Kratz</i> , eigenlijk <i>krab</i> , later ook: kleinigheid.
krets	⟨ jidd. ⟨ hd. <i>Krätze</i> ; jeuk, schurft, huiduitslag.
krieje	⟨ jidd. = scheur in de kleding bij wijze van rouw; barg. = tegenslag.
Lammetje	barg. ⟨ jidd. <i>lammed</i> , letter met getalwaarde 30, dus 30 stuivers, een daalder.
lapzwan	⟨ jidd. ⟨ hd. vent van <i>niks</i> ; zie ook <i>zwans</i> .
lau(w)	zie <i>lou(w)</i> .
lef	⟨ jidd. <i>lew</i> = hart, durf; Nederlandse volkstaal: moed, durf, branie, met vele samenstellingen: <i>lefdoekje</i> , <i>lefgozer</i> , <i>lefhebber</i> , <i>lefjongen</i> , <i>lefkerel</i> , <i>lefmaker</i> , <i>lefschopper</i> , <i>lefwater</i> ; ook op <i>lef</i> drinken = zonder te betalen.
leizen	⟨ jidd. ⟨ hd. <i>lösen</i> , geld beuren, speciaal van marktkooplieden en straatventers.
leizing	ontvangst, beuring; zie <i>leizen</i> .
lijzen	zie <i>leizen</i> .
lou(w)	⟨ jidd. <i>lou</i> = niet; <i>louw kans</i> .
lou loene	⟨ jidd. eigenlijk beginwoorden van psalm 115, niet ons (o Heer). Nederlandse volkstaal: 't is <i>lou(w)</i> loene, 't is mis, niets waard.

Maars	jidd. maarsch van hd.: im Arsch; wellicht uit het Jidd. overgenomen = achterste, aars.
mabro	afkorting van mazzel en brooche z.a. pag. 29
majem	⟨ jidd. water.
majemen	van majem 1. regenen. 2. urineren.
makke	⟨ jidd. slag, plaag, gebrek; ook meerv. makkes; het jidd. „een cent, een makke” is in de Nederlandse volkstaal vervormd tot „geen cent te makken” .
mammon	⟨ aram. geld, rijkdom, bezit.
manna	⟨ aram.; voedsel van de Israëlieten in de woestijn.
Maraan	⟨ Spaans; door dwang tot het katholicisme bekeerde Spaanse en Portugese Joden, waarvan een deel naar Nederland kwam en daar tot het oude geloof terugkeerde.
massel, masselen	zie mazzel.
massematten	⟨ jidd. handel, koopwaar, handelstransactie; in het barg. ook: gestolen goed, diefstal.
matse	⟨ jidd. ongezuurd brood, paasbrood; soms matser.
mazzel	⟨ jidd. geluk; „de mazzel” als afscheidsgroet alleen in de Nederlandse volkstaal, bonjour.
mazzel en brooche	⟨ jidd. oude Joodse wens, letterlijk: geluk en zegen.
mazzelen	van mazzel; alleen in de Nederlandse volkstaal en vaak met ongunstige nevenbetekenis.
mazzelig	⟨ jidd. mazzeldig, mazzeldik; in de vorm mazzelig alleen Nederlandse volkstaal bijv. een mazzelig tot stand gekomen doelpunt = door puur geluk, door een gelukkig toeval.
medibberen	zie bedibberen.
mediene	⟨ jidd. eigenlijk land, gewest; verzamelnaam voor de Joodse gemeenten buiten Amsterdam; Mokum en de mediene.

meier, meiertje	⟨ jidd. meie = 100; in de Nederlandse volkstaal: briefje van honderd.
meinus	⟨ jidd. barg. = dood, hiervan: meimussen = vermoorden.
mekajem	⟨ jidd. een pak slaag; in het Jidd. ook 'n mekajem = een hele boel. barg. een klap, een pak slaag.
melogem	zie meloochem.
meloochem	⟨ jidd. barg. werk.
meloochemen	alleen barg. coïre.
memme	⟨ jidd. moeder.
memmele	⟨ jidd. tante.
mene tekell	⟨ aram. geteld, gewogen; zie Daniël 5 : 25.
menora	⟨ hebr. lamp, lichter; de Tempel van Jeruzalem had een gouden menora met zeven armen.
mesjoche, mesjoege, mesjokke, mesokke	vervormingen van mesjogge z.a.
mesjoggaas	⟨ jidd. dwaasheid, overdrijving.
mesjogge	⟨ jidd. dwaas, krankzinnig.
mesomme	zie mezomme.
messias	⟨ gr. ⟨ hebr. masjjeach, gezalfde, later de Verlosser.
mezomme	⟨ jidd. geld.
mien	⟨ jidd. huichelaar, gluisper; barg. idem.
mienen	⟨ jidd. treiteren, van mien.
mieniker	alleen barg. = mien z.a.
mies	⟨ jidd. lelijk, lastig; miesmacher, zie pag. 22, 23.
miesgasser, miesjgasser	⟨ jidd. mischtchazzer; letterlijk: varken dat zich in de mest wentelt; samengesteld uit mischt = mest en chazzer = varken; dus een viezerik; door associatie aan „mies” z.a. heeft het in Nederlandse omgeving de betekenis aangenomen: lelijk mens, lelijke vrouw.
miezig zich miezig maken aan	⟨ jidd. hd müssig mhd. müezec, oorspronkelijk = vrij, zonder werk; met associatie aan mies z.a. kreeg het de betekenis: zijn vingers branden aan, zich schuldig maken aan; zo ook in het barg.

mirre	⟨ gr. myrrha ⟨ hebr. mirre.
misjna	⟨ hebr. verzameling van oorspronkelijk mondeling overgeleverde tradities; omstreeks 200 op schrift gesteld.
misjpooche	⟨ jidd. verwanten, familie.
de mist in	⟨ jidd., de mischt in, eigenlijk = de mest in; zie pag. 25 ev.
mokum	⟨ jidd. plaats, stad, Amsterdam.
mokumer	Amsterdammer.
moloch	⟨ gr. moloch ⟨ hebr. molech, oorspronkelijk Fenicische afgod aan wie mensenoffers gebracht werden.
moos	⟨ jidd. mo-es, munten, geld vgl. jatmoos.
Nafke	⟨ aram. barg. straatmeid, slet.
nakkedikker	⟨ jidd. nakkedik ⟨ mhd. nacketac; (vgl. Nederl. naakt) = kale bluffer, arm maar met veel pretenties.
nasj	⟨ jidd. hd. ⟨ nasch, snoep.
nasjen, nassen	⟨ jidd. ⟨ hd. naschen = snoepen.
nebbisj	⟨ jidd. interjectie die medelijden uitdrukt; waarschijnlijk uit het Slavisch; helaas, och arme, jammer genoeg; in het Nederlands ook als bijv. naamwoord gebruikt bijv. die jongens zijn nebbisj.
niese	barg. ⟨ jidd. iesje met de n van 'n iesje (of m'n) samengegroeid; ook niesse, nieze.
nifteren	barg. doden, vermoorden ⟨ jidd. nifter = overleden.
Ochgenebbisj	jidd. och un nebbisj = nebbisj z.a.
oets	⟨ jidd. uz, gevormd van uzen = fopperij, bedrog.
oetsen	⟨ jidd. uzen ⟨ hd. uzen, foppen, voor de gek houden; zie Kluge Et. W. s.v.
olewesjolem	⟨ jidd. = wijlen; letterl. op hem zij vrede.
ongein	⟨ Jidd. iets wat onaardig of vervelend is, in tegenstelling tot gein z.a.

onbeschrieën en onberufen	⟨ jidd. ⟨ hd. niet te veel geroemd, ongeveer = afkloppen bijv. een mooi kind, onbe- schrieën en onberufen, zie beschrieën.
Pages, pagus pakslinger	⟨ jidd. paached, bang. ⟨ jidd. pakschlingel = onbeschaafd, ordi- nair mens, oorspronkelijk van rondtrek- kende Joodse marskramers.
parg, parreg, parrig	⟨ jidd. ⟨ Pools; onaangenaam individu, ook zeer hoofd, kletskop.
parnas parnassijns	⟨ jidd. bestuurder van een Joodse gemeente. zie parnas, gevormd van het meervoud parnassiem.
pascha	⟨ gr.-lat. ⟨ aram. ⟨ hebr. 1. paasfeest 2. paaslam.
pasen	zie pascha.
pats	klap vgl. jidd. patsch, patschen, hd. Patsch, patschen; in deze betekenis uit het jidd. overgenomen?
peiger	⟨ jidd. in het jidd. oorspronkelijk substantief = lijk; barg. = dood, ka- pot.
peigeren penoze	⟨ jidd. doodgaan, creperen; barg. idem. barg. ⟨ jidd. parnose = onderhoud, middel van bestaan; in het barg. met verenging van de betekenis speciaal ook: prostitutie, de penoze ook: de onderwereld.
pesach piechem	⟨ hebr. paasfeest; zie pascha. barg. ⟨ jidd. etymologie onzeker; dwaas, zonderling; ook klein ventje.
piegem, piegum pieskapee, pieskoppee	zie piechem. barg. jidd. pies-chen pee: uitvlucht, smoes- je.
pietsie, pietsje pinoze, pernoos, pernoze planjenen, planjeren plegeskop	⟨ jidd. ⟨ hd. bissen = een beetje. zie penoze. ⟨ jidd. ⟨ rom. vgl. lat. plangere = huilen. barg. ⟨ jidd. plegesj = lastig wijf; treiter, pestkop.

pleite	⟨ jidd. pleite zijn = failliet zijn; pleite gaan = 1. failliet gaan; 2. er van door gaan.
poerem	⟨ jidd. Joods feest, zoals verhaald in de Rol van Esther; in de Nederlandse volkstaal overgegaan met de betekenis: drukte, lawaai, bluf; poerem maken; veel poerem hebben = koude drukte maken.
polak	zie polk.
polk	⟨ jidd. Poolse Jood.
ponem	⟨ jidd. gezicht.
poorsen	⟨ jidd. poorsjen ⟨ rom. = de aderen uit het vlees van een geslacht dier verwijderen.
poozer	barg. ⟨ jidd. poosjet = cent.
porem	verbasterd uit ponem z.a.
poser, posjer, posser	barg. zie poozer.
poter	⟨ jidd. weg, kwijt.
poteren	gevormd van poter; alleen Nederlandse volkstaal = wegnemen, kapen.
pofen	⟨ jidd. etymologie onbekend = slapen.
poven	zie pofen.
purim	zie poerem.
Raaf	⟨ hebr. raaw, opperrabbijn; barg. predikant.
rabbi	⟨ hebr. mijn heer; nu in Joodse kring alleen voor eigennamen en niet speciaal voor Joodse geestelijken; het in het Nederlands overgegangene rabbi bijv. „de rabbi” = Joodse godsdienstleraar is op deze wijze alleen in niet-Joodse kring in gebruik; zie rebbe.
rabbijn	⟨ Frans, ⟨ hebr. Joods geestelijke.
rachmones	⟨ jidd. medelijden.
rad	⟨ jidd. ⟨ hd. rijksdaalder, van de afkorting r-a-t = reichstaler; voor de verbinding van de aanvangsmedeklinkers door de klinker a zie rambam; de vorm met d in het Nederlands staat blijkbaar onder invloed van het woord rad (wiel).
rams	⟨ jidd. ongeregelde goederen, die beneden

	de normale prijs verkocht worden; ook uitschot, rommel; het woord heeft waarschijnlijk als achtergrond het jidd.-hebr. rammo-es = bedrog, terwijl daarnaast het Franse ramas = samenraapsel wellicht invloed gehad heeft; zie ook Kluge Et. W. s.v.
ramsjen	handel drijven in ramsjgoederen, tegen afbraakprijzen verkopen.
ratsmodee	⟨ jidd. asjmedaj = Asmodee, de koning der boze geesten, de duivel; de Nederlandse vorm is ontstaan door metanalyse uit het jidd. laaf nooch der asjmedaj. loop naar de duivel.
rebbe	⟨ jidd. 1. mijn heer; 2. leraar, rabbijn; de rebbe, onze rebbe; rebbe is de umgelauteete vorm van rabbi z.a.
ribbes	barg. niet uit het Nederlandse Jidd. waarschijnlijk uit de Duitse Gaunersprache geïmporteerd; zie bijv. J. J. Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten, Frankfurt a/M. 1714/17, Buch V, Cap. I pag. 323/324; van jidd. riebbies = rente; barg. winst, woeker.
regel	barg. ⟨ jidd. poot.
ribbemoos	barg. verbasterd uit rebbe mousje = mijnheer Mozes; barg. = sterke, ruwe kerel, ook breekijzer.
rojemen	barg. ⟨ jidd. rojenen, rojjenen = zien, kijken.
roddelen	⟨ jidd. ⟨ hd. kwaadspreken.
Sabbat	⟨ hebr. sjabbat, wekelijkse Joodse rustdag.
sabberaar	barg. koevoet; zie sabberen.
sabberen	barg. ⟨ jidd. sjabberen = breken; barg. = inbreken.
Sadduceeërs	via gr.-lat. bijbelvertalingen ⟨ hebr. Tsado-

	kiem of Tsadoekiem. De naam wordt gewoonlijk afgeleid van Tsadok, de Hogepriester; Joods-religieuze partij, in de tijd van de Tweede Tempel; tegenstanders van de Farizeeërs.
Sanhedrin	⟨ gr. sunedrion; hoogste Joodse gerechtshof; de naam stamt uit de Hellenistisch-Romeinse periode.
sappel	zich te (de) sappel maken, zich druk maken, zich opwinden; zie sappelen.
sappelen	⟨ jidd. ⟨ hd. zappeln; het mhd. zappeln heeft de betekenis: ruhelos tätig sein; het jidd. heeft deze oude betekenis bewaard en zo is het in de Nederlandse volkstaal overgegaan; zie Stoett II no. 1968 pag. 224/225. barg. ⟨ jidd. sjasjkenen = pimpelen, zuipen.
saskenen	
satan	⟨ hebr. oorspronkelijk menselijke tegenstander, later aanklagende engel, vervolgens de duivel.
sauger	⟨ jidd. soucher = koopman.
schibbolet	zie sjibbolet.
schiebaart	barg. ⟨ jidd. schiebert ⟨ mhd. schembart, masker, mombakkes.
schlemazzel	⟨ jidd. ongeluk.
schlemiel	⟨ jidd. etymologie onzeker; ongeluksvogel, domkop.
schlemielig	⟨ jidd. dom, onhandig, ten gevolge van pech.
schore	⟨ jidd. koopwaar; ook schoure (uitspraak sch als in school.
seder	zie seider.
sefardiem	⟨ hebr. van Sefarad = Spanje; Joden afkomstig van het Pyrenese schiereiland; In Nederland afzonderlijk georganiseerd in het Portugees Isr. Kerkgenootschap; zie Asjkenaziem.
seibel	barg. ⟨ jidd. zeibel eigenlijk = mest; fig. rommel, inferieure waar; barg. idem.
seibelen	⟨ jidd. zeibelen 1. knoeien; 2. zeuren.

seider	< jidd. herdenking van de uittocht uit Egypte op de beide eerste paasavonden; hierbij wordt het verhaal: de haggada gelezen, hetgeen verbonden is met allerlei symbolische gebruiken.
seideren	1. de seider geven dwz. leiden. 2. aan de seideravond deelnemen.
seiderschotel	schotel waarop de verschillende ingrediënten liggen, benodigd voor de seiderviering.
seigel	jidd. seichel, verstand.
sela	< hebr. woord dat in hoofdzaak in de psalmen voorkomt; het wordt verschillend verklaard, als muziektaken, pauzeteken of als synoniem met amen.
seraf	< hebr. engel.
serafijn	< hebr. serafiem, eigenlijk een meervoudsvorm = seraf.
sikkel	< gr. < hebr. sjekel; bijbelse munt en gewicht.
sikker	zie sjikker.
sjabbes	< jidd. asjkenazische uitspraak van sjabbat.
sjabbesgoj,	< jidd. niet-Joodse man, resp. vrouw die op sjabbat in Joodse huizen vuur en licht verzorgt.
sjabbesgoje	
sjachelen	zie sjacheren.
sjacheren	< jidd. en mhd. het woord komt niet uit het Nederlandse jidd. maar is via de Duitse Gaunersprache opgenomen; het berust op een oude vermenging van het jidd. sachern = handelen, handelend rondreizen vgl. sauger en mhd. schâchaere = rover; betekenis: minderwaardige of bedriegelijke handel drijven; ook: pingelen, afdingen. Zie pag. 31.
sjalet	< jidd. < rom. vgl. lat. calere, calidus en Frans chaud: voedsel dat voor het begin van de sjabbat in de oven gezet wordt, om op die manier warm voedsel te hebben, daar op sjabbat niet gekookt mag worden; zie Ex. 16 : 23; Het woord heeft ook de

sjalom	betekenis wisselvallig, onzeker aangenomen; de achtergrond van deze volkomen afwijkende betekenis is de Joodse zegswijze: „het is sjalet gezet d.w.z. je weet niet of het lukt, hoe het eten uit de oven komt.
sjammes	⟨ hebr. vrede; groet, begroeting. ⟨ jidd. gemeenteambtenaar wiens taak ten dele met die van een koster overeenkomt.
sjankie	⟨ jidd. schankat = schoonheid; ironisch van lelijke vrouw.
sjatten	⟨ jidd. schatten hd. schaden; bijv. het sjat (sjot) me niet; verbasterd in: dat sjakt me lou; speciaal in het Noorden.
sjed	barg. ⟨ jidd. sjed = spook, boze geest; in het barg. politie, vijand.
sjeffen	barg. ⟨ jidd. gevangen zitten.
sjekel	⟨ hebr. zie sikkēl.
sjenken	⟨ jidd. senken, zenken ⟨ mhd. zenken hd. zanken = kijken, ruzie maken; barg. huilen.
sjeweine	zie hasjeweine.
sjibbolet	⟨ hebr. herkenningwoord, om vriend van vijand te onderscheiden; ontleend aan Richteren 12 : 5,6.
sjien	barg. politieagent; eerste letter van sjemiere = toezicht, bewaking; zie smeris.
sjikker	⟨ jidd. dronken.
sjikse	⟨ jidd. niet-joods meisje.
sjlemiel	zie slemiel.
sjoechem	barg. verbasterd uit jidd. sjoewe = antwoord; geen sjoechem geven.
sjoeg(e)	barg. gek, zot; verbasterd uit mesjoege z.a.
sjoege	zie sjoechem.
sjoel	⟨ jidd. ⟨ rom. van scola judeorum vgl. hd. Schule; bij de Askenaziem de gebruikelijke naam voor synagoge.
sjofel	⟨ jidd. deugniet, vergoelijkend: bengel; het oorspronkelijke hebr. adjectief betekende laag (niet hoog), bescheiden enz. Het Nederlandse sjofel = kaal, armoedig is in

sjoof	deze betekenis uit de Duitse Gaunersprache overgenomen; het Nederlandse jidd. kende het woord niet in deze betekenis.
sjoref	barg. < jidd. zoov = gulden.
sjotrem	zie jansorum.
sjouget	< jidd. meerv. van sjouter z.a.
	< jidd. sjouchet (ritueel slachter) vgl. gesjochten.
sjouter	barg. < jidd. politieagent.
sjuchten	barg. slachten zie gesjochten en sjouget.
slamassel	zie schlemazzel.
slome duikelaar	< jidd. schloume duikelaar; schloume = Salomo; de man was een vervaardiger van poeremkranten en dergelijke kleine publicaties die een beeld geven van de grote armoede in de Amsterdamse jodenbuurt omstreeks 1800. Als een van de laatsten publiceerde hij in het, overigens sterk vernederlandst, Jiddisch. Blijkbaar onder invloed van het woord sloom heeft zijn naam de betekenis: sul, sufferd gekregen.
smeris	< jidd. sjemiëre = toezicht, bewaking: 1. op smeris staan = op de uitkijk staan; 2. smeris = politieagent; alleen barg. en Nederlandse volkstaal.
smieris	zie smeris.
smoes	< jidd. schmu-es (meerv.) bericht, gerucht; Nederlands: flauw praatje, uitvlucht; hiervan gevormd smoesje bijv. smoesjes verkopen; een smoesje bedenken.
smoezen	< jidd. schmusen = praten, keuvelen tegenover Nederlands: bedrieglijke praatjes verkopen, konkelen.
smoezelen	alleen Nederlands, zie smoezen.
smous	scheldnaam voor Jood; oorspronkelijk speciaal van rondzwervende Askenazische Joden gebruikt. De oudste vormen hebben de vorm smoutsius, smousjes en ook mousjes wat aannemelijk maakt, dat de naam

snaaien	Mousje (Mozes, Moos) als uitgangspunt beschouwd moet worden en dat de s voorgevoegd is naar het voorbeeld van andere met s beginnende scheldwoorden. wellicht vernederlandst uit jidd. schneien < hd. schneiden = afzetten; snaaien = kapen, wegnemen.
snajem, sjnajem	< jidd. tanden.
sof	< jidd. tegenvaller, teleurstelling, lelijk, slecht; met vele samenstellingen zie pag. 29.
sofer	< hebr. schrijver van Torarollen en religieuze teksten.
soof	zie sjoof.
spiese	< jidd. < aram. < lat. barg, huis zie pag. 15/16.
stannes, stennis	< jidd. sjtannes, ruzie, conflict zie pag. 23.
stiekem	< jidd. schtieke 1. stil. 2. heimelijk, achterbaks, geniepig; in de betekenis 2. alleen in het Nederlands; zie pag. 13.
synagoge	< gr. Joods bedehuis.
Tagrijn	< hebr.-aram. oorspronkelijk meerv. vgl. serafijn; koopman in oud ijzer, oud touw enz.
tallith	hebr. oorspronkelijk: overkleed, mantel; nu gebedskleed, gebedsmantel, vierkant kleed met „gedenkkwasten” aan de vier hoeken zie Num. 15 : 37-41. Het wordt hoofdzakelijk gedurende het ochtendgebed gedragen.
talmoed, talmud	< hebr. een op eeuwenlange mondelinge overlevering berustend verzamelwerk, bestaande uit misjna z.a. en gemara resp. de Babylonische en Jeruzalemse talmoed; omvat wetbepalingen en discussies daarover, maar ook stichtelijke, poëtische, historische mystieke en legendarische stof.
tefillien	< hebr. gebedsriemen vgl. Deut. 6 : 8 en 11 : 18 vgl. ook Mattheus 23 : 5 waar niet de eigenlijke riemen bedoeld zijn, maar de

temeie, temeier	daaraan verbonden „huisjes” waar de betreffende bijbelverzen in zitten.
tennef	⟨ jidd. hoer, publieke vrouw; barg. idem. zie tinnef.
terafim	⟨ hebr. huisgoden; zie bijv. Genesis 31 : 19. zie tora.
thora	⟨ hebr. rommel, slechte kwaliteit.
tinnef	⟨ jidd. loop, wandeling.
tippel	
tippelaar,	
tippelaarster	zie tippelen b en c.
tippelen	⟨ jidd. a. lopen, gaan; b. uitgaan om te stelen; c. straatprostitutie bedrijven; de betekenissen onder b en c komen uitsluitend in het barg. voor; zie verder pag. 18.
tippelsjikse	vrouw die zich op straatprostitutie toelegt.
toezichthouder	vert. van jidd. sjourmer = controleur, opzichter bij het vervaardigen van ritueel geoorloofde levensmiddelen.
tof	⟨ jidd. = goed; barg. en volkstaal = betrouwbaar, degelijk, leuk.
tofelemone	⟨ jidd. katholiek; samenstelling van tofel en emoene; v.s. ongegrond, ijdel geloof; v.a. oud geloof, dit dan in tegenstelling tot chadesjemone = nieuw geloof voor het Protestantse geloof, welk laatste woord echter niet in het Nederl. is doorgedrongen.
tofes	⟨ jidd. part. perf. = gevangen zittend; barg. gevangen.
toges, tokes, tooches	⟨ jidd. overgegaan in de Nederl. volkstaal = derrière.
tohoewabohoe	⟨ hebr. chaos, ontleend aan genesis I, 2, gewoonlijk vertaald: (de aarde was) woest en ledig.
tomaje	zie temeie.
tora	⟨ hebr. Pentateuch.
treef	zie treife.
treife	⟨ jidd. voor ritueel gebruik ongeoorloofd; in de Nederl. volkstaal = slecht, verdacht.
treifel	barg. voor treife.

Unbeschrieën en unberufen uitsmoesje	zie onbeschrieën. uitvlucht met aanpassing aan dit Nederl. woord.
Verkienen	barg. van jidd. verkinjenen: verkopen zie kienen.
vis I	waar geen vis is, is haring ook vis; vertaling uit het jidd. wo kaan fisch is, is hering aach fisch d.w.z. men moet zich behelpen, met wat er is.
vis II	vuile vis en slaag toe; vertaald uit het jidd. faule fisch un schleeg zu; zie uitvoeriger pag. 21.
vermamsen	barg. verraden, blijkbaar een verbastering van jidd. vermasseren met dezelfde bete- kenis.
vermazzelen	verkopen, de prijs bij de verkoop zelf be- derven; alleen Nederl. volkstaal; van mazzel.
verramsjen	⟨ jidd. tegen afbraakprijzen verkopen; zie ramsjen.
versjteren, versteren	⟨ jidd. ⟨ hd. verstören = iemands plezier of vreugde bederven; in de war sturen.
weet ik veel weigoochem	⟨ jidd. waass ich viel. ⟨ jidd. + hd. weh en goochem; eigenwijs mens; iemand wiens zogenaamde wijsheid tot schade en verdriet voert.
wejiwrech, wejibbrech	⟨ jidd. zich wejiwrech maken = zich uit de voeten maken, met zinspel op Hosea 12 : 13.
wieberig	barg. weg, uit de voeten; verbasterd uit wejiwrech z.a.
Zebaoth	⟨ hebr. meervoud van tsawa = leger; in de Bijbel talrijke malen: de Heer der heirscharen (tsebaoth) als naam van God; het eerst I Samuel 1 : 11.
zeibel	zie seibel.
zores	zie sores.

zwans

⟨ jidd. schwanz ⟨ hd. een rare vent, een dwaas.

**zwendel, zwendelen,
zwendelaar**

naast het Engelse voorbeeld dient, althans voor het Nederlandse taalgebied, ook rekening gehouden te worden met directe overneming uit jidd. hd. schwindel; zie ook Kluge Et. W. s.v.

Judaeo-Nederlands

Lijst van Nederlandse woorden die alleen in de Nederlands-Joodse gemeenschap gangbaar waren.

Leziekaron In herinnering aan hen die ze gebruikten.

Zoals reeds eerder besproken werd, gebruikten Joden in eigen omgeving, naast Jiddische termen in hun originele vorm, ook heel wat woorden die weliswaar naar de vorm zuiver Nederlands zijn, maar die toch geen deel uitmaken van het algemene Nederlands, of in sommige gevallen, daar een andere betekenis hebben dan de algemeen geldende. Het gaat in hoofdzaak om 3 categorieën en wel:

a. Jiddischismen, woorden die uit het Jiddisch vertaald, alleen in hun Nederlandse vorm in gebruik bleven bijv. bij mijn gezond; haast bij u; aanbijten.

b. woorden die dienen moesten om begrippen uit het Joods godsdienstige en culturele leven in het Nederlands weer te geven bijv. gebedsmantel, lotenfeest, zie pag. 35, 34.

c. algemeen Nederlandse woorden die echter bij de Joden, naast de algemeen geldende, ook nog een bijzondere betekenis hebben. Daarnaast vindt men enkele in het Nederlands verouderde woorden hier nog in levend gebruik bijv. geen „spog” water en verder enkele moeilijk te rubriceren afwijkingen van het algemene taalgebruik.

Aanbijten	⟨ jidd. ⟨ mhd. enbißen frühnhd. anbiss: eigenlijk ontbijten; het gebruiken van het eerste voedsel na een vastendag.
aandragen	⟨ jidd. antrogen ⟨ hd. iemand (een huwelijk) voorstellen.
aangaan	⟨ jidd. angein ⟨ hd. het zal mij niet aangaan = moge het mij niet overkomen.
aangekleed gaat uit	⟨ jidd. ⟨ hd. ironisch van iemand die in zijn beste spullen gekleed uitgaat, maar het werk laat liggen.
aangewezen, mij niet	jidd. hd. het moge mij niet toegewezen

aangewezen	worden, speciaal bij het spreken over lichamelijk gebrek of ziekte.
achter het hek	nl. achter het hek, dat de eigenlijke ruimte van de synagoge van de toegang scheidt; men was soms om de een of andere reden verplicht achter het hek te blijven staan bijv. gedurende het lezen uit de Tora.
achterste dagen	het Paasfeest en het Loofhuttenfeest beginnen en eindigen met feestdagen; daartussen liggen de halffeestdagen, vandaar dat men sprak van „de voorste dagen”, „de midden- of tussendagen” en „de achterste dagen” zie Lev. 23 : 6-8, 33-36, 39.
achting	⟨ jidd. ⟨ hd. hij heeft er geen achting op gehad = hij heeft er niet op gelet; speciaal Amsterdamse Jodenbuurt.
achttiengebed	⟨ hebr. het dagelijks hoofdgebed dat oorspronkelijk uit 18 lofzeggingen bestond (later 19). = zich iemand tot vijand maken, kwaad met iemand worden.
afgooien, zich met iemand afgooien	zich afsloven, zich bovenmatig inspennen.
afscheuren, zich afscheuren	⟨ jidd. ⟨ mhd. steeds maar weer, telkens vaak als omschrijving voor de accusatief bijv. ik heb an hem geholpen of wil u aan mij excuseren? Ook: vergeten aan .
als maar	= op.; an een sjabbes, an een door-de-weekse dag.
an I	⟨ hebr. kast in de synagoge waarin de wetsrollen bewaard worden.
an II	
arke, heilige arke	
baard, de baard houden	zoals het gebruik eist bijv. van iemand die een naaste bloedverwant verloren heeft; tegenstelling: de baard afnemen.
bedanken, zich bedanken	⟨ jidd. in reflexief gebruik.
beekwilg	⟨ hd. Bachweide, waterwilg.
beestensnijder	⟨ jidd. sjouchet.

begieten	⟨ jidd. vlees begieten; dit met betrekking tot een ritueel voorschrift voor vlees, drie dagen nadat het geslacht is. – ⟨ hebr. = de tien dagen van inkeer en zelfbezinning, van het Nieuwjaarsfeest tot en met de Grote Verzoendag.
bekeringsdagen, de tien	
benemen, zich benemen	⟨ jidd. ⟨ hd. zich gedragen.
besnijdenisstool	een bank speciaal gebruikt bij een besnijdenis.
bidkleed	zie gebedsmantel.
biema	⟨ hebr. ⟨ gr. platform in de synagoge waar o.a. uit de Tora wordt voorgelezen.
bijt	hij heeft een bijt = dat valt hem lelijk tegen; herkomst onbekend.
bitterkruid	vert. uit het hebr. = mierikwortel, gebruikt bij de seder.
boterkost, botermes bouwen	zie melk eten, melkmes. ⟨ jidd. ⟨ hd. wens: bouw goed! = een prettige seder gewenst! met zinspel op het refrein van een lied dat op sederavond gezongen wordt en dat de bede bevat om herbouw van de Tempel.
boven komen	hij mag nog niet boven komen; gezegd als een meisje kennis gemaakt heeft met een jonge man en de ouders nog geen toestemming gegeven hebben; spec. Amsterdamse Jodenbuurt.
bruidegoms der wet	⟨ hebr. hiermede worden de twee mannen aangeduid waarvan de eerste op Vreugde der Wet z.a. de laatste verzen van de Pentateuch voorleest en de andere met het voorlezen van Gen. II : 1-3 mede de nieuwe jaarcyclus inleidt.
buiten	a. samenvattende term door de Amsterdamse Joden gebruikt voor alle Joodse gemeenten in Nederland buiten Amsterdam; zie mediene. b. naar buiten gaan = naar de Joodse begraafplaats gaan; de oudste Joodse be-

graafplaatsen lagen vaak in kleinere steden op de stadswal; maar verreweg de meesten lagen buiten stad of dorp. „Naar buiten gaan” om daar de graven te bezoeken, geschiedt op bepaalde dagen.

Ceremoniële orde	reglement van ceremoniële orde was de gebruikelijke naam voor een reglement met bepalingen die betrekking hadden op de dienst in de synagoge.
codex	met verenging van de algemeen geldende betekenis gebruikt voor sjoelchan aroech, een compendium van rituele wetten, bijv. de codex bepaalt . . .
congregant	degene die geen inkoopgeld voor het lidmaatschap van de gemeente betaald had en daarom slechts beperkte rechten bezat, in tegenstelling tot de „geïmmariculeerde” de balboos; zie bolleboos.
Daar dagen, de negen dagen datum	bijv. ik kom daar = ik kom dadelijk. zie negen. de Hollandse datum; dit in tegenstelling tot de Joodse datum.
dekkleden, gewijde dekkleden doen, zich te doen maken doodgraverscollege	de kleden die de lessenaar van de voorzanger en de biema bedekken. = zich ergens nodeloos druk over maken. vereniging waarvan de leden zich verplichten, bij wijze van liefdewerk, tot het verlenen van bijstand aan stervenden, verzorgen nl. reinigen en kleden van lijken en het verzorgen van de begrafenis; vroeger zorgden ze ook, waar nodig voor geldelijke ondersteuning van de achtergeblevenen gedurende de treurdagen z.a.
de drie weken	vert. uit het Jidd.; de drie weken tussen 17 tammoez en 9 aw, waarin de verovering van Jeruzalem en de Tempel door Titus

drokkie	plaats vond. drukte, opschepperij; speciaal Amsterdamse Jodenbuurt.
Eendarm	scheldnaam door de Hoogduitse aan de Portugese Joden gegeven. Herkomst onbekend.
een en dertig blijft	vert. uit het jidd.: term in gebruik bij het kienspel.
eind, over m'n eind	sc. moge ik het zo goed hebben; vert. uit het jidd.; in het bijzonder gezegd na lekker eten.
evenveel	bijv. voor evenveel opeten; iets bijzonders opeten zonder er enige aandacht aan te besteden.
Feestdagen, de hoge feestdagen	dat zijn: het Nieuwjaarsfeest en de Grote Verzoendag, resp. 1, 2 en 10 tisjri.
Geadmitteerd	geadmitteerde bakkers en slagers dwz. die het vertrouwen van het rabbinaat genieten en daarvoor een certificaat ontvangen.
gebad	vaak i.p.v. gebed.
gebed, staande gebed	⟨ hebr. aldus genaamd, omdat het staande gebeden moet worden; ook achttiengebed z.a.
gebedsmantel	vierkant kleed met „schouwdraden” z.a. aan de vier hoeken; het wordt vooral tijdens het ochtendgebed gedragen.
gebedsriemen	worden op werkdagen bij het ochtendgebed op het hoofd en de linkerarm bevestigd vgl. o.a. Deut. 6 : 8 en 11 : 18; de daaraan bevestigde „huisjes” bevatten de vier afdelingen waarin het voorschrift voorkomt; zie tefillin.
geïmmatriculeerde	lid van de Joodse gemeente dat inkoopgeld betaald heeft; balboos; zie bolleboos en congregant.

geloofsschrijver	⟨ hebr. zie sofer.
gemberbole	soort bolus met gember zie spijsbole en bole.
geregeld	gewoon, gewoonweg, net als; je moet hem horen praten, geregeld een professor.
getalwaarde	in algemeen Nederlands = de waarde van de cijfers in een getal, de volstreckte of de betreffende waarde; in het hebr. alfabet hebben de letters ook een bepaalde rekenwaarde vgl. heitje en joetje; vandaar dat in intern Joods taalgebruik getalwaarde synoniem is met de som van de letters van een woord of tekst; zo staat op de gevel van een synagoge vaak een bijbeltekst waarvan de letters bij optelling het stichtingsjaar vormen.
getuige	u zal er getuige van zijn ⟨ jidd. antwoord op gelukwens bij feestelijke gelegenheden, bijv. op de wens: tot 120 jaar; z.a. zie dekkleden.
gewijde	
gewoon, de gewone	
jaartelling	dit in tegenstelling tot de Joodse.
gezond	⟨ jidd. gesunt; 1. bij mijn gezond; 2. weet ie veel van zijn gezond; zie pag. 24, 25.
gezuurd	⟨ hebr. vóór het Paasfeest het gezuurde wegruimen.
gloeien	⟨ jidd. glichen ⟨ hd. glühen = gloeiend maken van metalen voorwerpen om eventuele resten van gezuurd vóór Pasen te verwijderen.
goeds, verder alles	⟨ jidd. wens bij een sterfgeval in de familie; zie leed.
goeds	
goejem, te goejem	⟨ jidd. ⟨ hd. zu gutem; wens: het moge ten goede geschieden, in vervulling gaan; zie in een goed uur.
Haast bij u	⟨ jidd. ⟨ hd. wens die bij verlovings of huwelijks gericht werd tot daarbij aanwezige ongehuwde meisjes.

Hakkelaarsbrug, hij is al op de Hakke-laarsbrug	= hij staat al met één been in het graf. Deze brug was de laatste halte op de reis van Amsterdam naar de begraafplaats in Muiderberg; spec. Amsterdams.
hal	vleeshal, gebouw waar koosjer vlees verkocht werd.
halslager	slager die een „bank” in dit gebouw van de Joodse gemeente gehuurd had.
halffeest	tussen- of middendagen van een feest; zie achterste dagen.
hamansoren	poeremgebak, gerold uit meel en eieren en in olie gebakken.
handwijzer	steel met handje, gebruikt bij het voorlezen uit de wetsrol die volgens traditie niet met de handen aangeraakt mag worden.
hek	zie achter het hek.
Hilversummer	niet-Jood, dus goj, met zinspeling op Het Gooi.
honderd	a. over honderd jaar < jidd. = na mijn dood, resp. uw dood enz. b. tot honderd jaar resp. tot honderd en twintig jaar < jidd. gelukwens; 120 overeenkomstig de leeftijd die Mozes volgens Deut. 34 : 7 bereikte.
hoor toe	< jidd. heer zu < hd. höre zu = luister, let op.

IJzeren Hein dwaas, dwarskop; het is in de laatste tijd ook in het algemene Nederlands overgegaan, maar daar schijnt het onder invloed van het woord ijzer een volkomen afwijkende betekenis aan te nemen. Zo schrijft NRC-Handelsblad.⁶⁸ Deze geschiedenis leert ons namelijk dat er in een democratie wel degelijk plaats is voor het gelijk van de zwakkeren, alleen is er vaak een **sterke man**, een ijzeren Hein à la Pieter de Boer, nodig

⁶⁸ NRC-Handelsblad 10/9/1973.

in een goed uur	om dat gelijk gehonoreerd te krijgen.
ingang van de	Vergelijk ook Koenen-Endepols s.v.
sjabbes	⟨ jidd. moge het uur gunstig zijn.
inlegboek	van de feestdag ⟨ jidd. ⟨ hd. = het begin van enz. ⟨ jidd. ⟨ hd. een boek waarin met behulp van veters die men door gaatjes in de bladen haalde, het bedrag geregistreerd werd, dat de voor de Tora geroepen op sjabbat of feestdagen voor weldadige doeleinden beloofden; deze methode diende als geheugensteun, omdat men op die dagen niet mocht schrijven en niet betalen. Zie oproepen.
inleren	een huis inleren = een nieuw betrokken huis met een godsdienstige plechtigheid inwijden; zie leren.
innemen	⟨ jidd. ⟨ hd. bijv. een sof innemen = er slecht aan toe zijn.
inwijdingsfeest	⟨ hebr. chanoeka z.a.
Jaar	a. door het jaar in tegenstelling tot het Paasfeest, bijv. dit servies is voor door het jaar; zie pag. 36. b. hij is in het jaar = in het rouwjaar over gestorven ouders.
jaartijd	⟨ jidd. ⟨ hd. datum waarop volgens de Joodse tijdrekening jaarlijks de sterfdag van ouders herdacht wordt door het ontsteken van een jaartijdslicht en het zeggen van kaddisj z.a.
Kerkdienaar	oppasser in een synagoge.
kerkelijk bad	vert. van jidd. mikwe = ritueel bad bij de synagoge.
kerkelijk meerderjarig	vert. van jidd. barmitswe; een jongen wordt kerkelijk meerderjarig na het einde van het dertiende levensjaar, een meisje na het twaalfde.

kerkelijke jaartelling	Joodse jaartelling.
kerkelijke tijdrekening	zie jaartelling.
kerkmeesteren	officiële titel voor bestuurders van kleine gemeenten; nog uit de tijd van koning Willem I.
kesause mangelen,	
kesausjes	Curacaoose amandelen = pinda's.
kijk toe	⟨ jidd. kok zu ⟨ hd. guck zu = let op!
klokvrij	geheel los van de Joodse traditie; herkomst onbekend.
koek	je mond zal koek eten = het is te hopen dat je gunstige voorspelling zal uitkomen.
kokelekootjes	= paranoten.
kopzorg	bijv. een kopzorg! = ik trek mij er niets van aan; ironisch.
kroontjesavond	de avond vóór het huwelijk in het huis van de bruid.
kunststuk	⟨ jidd. ⟨ hd. in het jidd. alleen ironisch.
Leed; verder geen leed	wens na een sterfgeval in de familie.
leeroefening	bijeenkomst waarin bijbel en rabbijnse geschriften bestudeerd worden; zie leren.
leesboek	gebedenboek; alleen bij de Portugese Joden.
lemoen	in pekkel ingelegde citroen; verouderd Nederl. citroen.
leren	met verenging van de betekenis: bijbel en rabbijnse geschriften bestuderen: jidd. lernen.
letting	zie achting; hij heeft er geen letting op gehad = hij heeft er niet op gelet; speciaal Amsterdamse Jodenbuurt.
leven; zal ik leven	⟨ jidd. ⟨ hd. zo waar moge ik blijven leven.
lezen	bidden; alleen bij de Portugese Joden.
liberaal	alleen in religieuze zin = niet volgens de Joodse traditie levend; zonder politieke betekenis.
lijkdragers	jidd. kabronem; zie doodgraverscollege en pag. 37,38.

lofzegging	jidd. brooche; kort gebed bijv. vóór en na het eten; met vaste tekst.
loofhuttenfeest	⟨ hebr. de loofhutten herinneren aan het verblijf in de woestijn; zie Lev. 23 : 42, 43 en Deut. 16 : 13-15; tegelijk oogstfeest.
lotenfeest	vert. van Poeriem; poer=lot; zie Esther 3:7.
Maal, je laatste maal	⟨ jidd. wens bij verloving of bruiloft.
maanzaadgalle	galle met maanzaad.
maanzaadkoek	boterkoek met maanzaad vgl. algemeen Nederl. maanzaadkoek = veevoederkoek.
maatschappelijk	in de zin van algemeen, in tegenstelling tot alleen maar Joods; bijv. maatschappelijk onderwijzer, maatschappelijke jaartelling.
Maaccabeeënfeest	= Inwijdingsfeest = Chanoeka. De Maaccabeeën waren de aanvoerders in de strijd om de godsdienstvrijheid tegen Antiochus IV van Syrië die de Helleense cultuur met geweld aan de Joden wilde opleggen. De strijd leidde tot het herwinnen van de onafhankelijkheid en de herinwijding van de ontwijde Tempel; vandaar ook de naam Inwijdingsfeest.
maken	⟨ jidd. a. in combinatie met een substantief: sjabbes maken, nacht maken (= het ritueel bij het einde van de sjabbat) enz. b. dat maakt zo niet = dat klopt niet, dat is verdacht. c. zich niets zien maken, zich niets horen maken, zich niets weten maken = doen alsof men niets ziet enz. d. zich te doen maken = zich ergens druk over maken.
mantel	omhulsel van een wetsrol.
matteklopper	scheldnaam door de Portugese Joden voor de Hoogduitse gebezigd. Herkomst onbekend.
melk eten	met melk of boter bereid voedsel eten; zie vlees eten.

melkkost	zie melk eten.
melkmes, melkservies, melktafellaken, melkvork enz. men	alleen voor melkkost bestemd zie pag. 35. vaak als onbepaald voornaamwoord gebruikt, waar in algemeen Nederl. „je” gebruikelijk is, bijv. hoe kan men zo dom zijn? Vaak afgekort tot „me”.
men zal	⟨ jidd.-hd. man soll in plaats van: men moet, bijv. men (me) zal zijn beurt afwachten.
Mexicaan	Jood, door Joden onder elkaar gebruikt voor andere Joden; soms wat spottend; achtergrond onzeker.
middendagen	zie achterste dagen.
mond, veeg je mond af	gezegd door de vrouw des huizes, als een bezoeker niets wil gebruiken van wat hem aangeboden wordt, of omgekeerd door bezoekers, terugkerende van een visite waar niets gepresenteerd is.
Nacht	einde van de dag; avond, samenvallend met het zichtbaar worden van de sterren of het daarvoor berekende tijdstip; einde van sjabbat of feestdag: het is nacht.
nacht maken	het gebed na het einde van sjabbat of feestdagen uitspreken met het daarbij behorende ritueel, de „hawdala”.
negen	a. met negen man staan zie tiende man en pag. 36. b. de negen dagen ⟨ jidd. ⟨ hd. van 1-9 aw, treurtijd in herinnering aan de verwoesting van Jeruzalem; zie de drie weken.
nieuwjaarsfeest der bomen	hebr. oorspr. begin van de nieuwe jaarperiode voor het afzonderen van de tienden der boomvruchten; thans ook boomplantdag in Israël.
nieuwemaansfeest	begin van de Joodse maand; soms de eerste dag van de nieuwe maand, soms twee

nou nee	dagen nl. ook de laatste dag van de vorige maand. ironisch = ja, zeker.
Ontbijt	de eerste maaltijd 's avonds na de vasten-dag; vernederlandst uit jidd. ambiss zie aanbijten.
ontvanger der Heilige Landsgelden	⟨ hebr. in iedere Joodse gemeente een of meer personen die gelden inzamelen voor de armen en talmoedscholen in het Heilige Land.
oog, een groot oog op iets hebben opgaan opperkoster oppervoorzanger oproepen	⟨ jidd. = afgunstig zijn. naar de biema gaan; zie oproepen. ⟨ jidd. obersjammes = hoofdkoster. ⟨ hd. Oberkantor = eerste voorzanger. op de biema roepen, om een afdeling uit de Tora te horen voorlezen.
orde	in afwijkende betekenis, ongeveer = samenstelling, bijv. orde van de seder; orde van de haggada; orde van de inwijdingsdienst.
over	dit voorzetsel werd, speciaal in het Amsterdams-Joods dialect in ruimere betekenis en vaker gebruikt dan dit in het algemeen gebruikelijk is; het heeft ook de betekenis: om, van wege, wegens, van; bijv. hij blijft thuis over de regen; hij mag niet over de dokter; afwijkend ook: hij gaat over zijn zak = hij tast in de beurs.
overjaar	jidd. schrikkeljaar dwz. met een dertiende maand.
overmaand	jidd. de dertiende maand die aan een schrikkeljaar in de Joodse tijdrekening wordt toegevoegd.
Paasballetjes	citroenballetjes die speciaal voor het Paasfeest vervaardigd worden.

Paaskast	kast bestemd voor het op het Paasfeest gebruikte serviesgoed.
Paasservies	alleen voor het gebruik op het Paasfeest bestemd servies.
pakslinger	onbeschaafd, ordinair mens; oorspronkelijk = rondtrekkende Joodse marskramer.
permissie	a. met permissie alleen spottend bijv. dat is nou met permissie een gestudeerd man. b. met permissie voor uw eer gesproken < hebr. gebruikt als men in een gesprek een ruwe of minder nette uitdrukking bezigt. = als chazzen de gebeden voordragen; met plankje is hier de lessenaar bedoeld.
plankje, voor het plankje staan plevekoek	soort eierkoek; ouder palavikoek; Engels plave; herkomst?
Portugees	met verenging van de betekenis, alleen doelende op de Portugese Joden in Nederland.
Ramshoren recht, je hebt recht regel	bazuin. < jidd. < hd. je hebt gelijk. a. rij graven; rabbijnen en parnassijns werden vaak in een speciale zogenaamde „gedistingeerde regel” begraven. b. rij zitplaatsen in de synagoge.
reinigingshuis	< jidd. gebouw op de begraafplaats waar de reiniging, het wassen van het lijk plaats vond; tegenwoordig alleen nog gebruikt voor gebeden en lijkredenen.
rouwbedrijf	het vervullen van de verplichtingen van een „rouwbedrijvende” z.a.
rouwbedrijvende	< jidd. gedurende een bepaalde periode na het overlijden van naaste bloedverwanten aldus genoemd.
Schild	versiersel van een wetsrol, meest van zilver en hangende op de mantel aan de voorzijde.
schip	het schip van een kip = het uitgegroeide

	borstbeen met het witte vlees aan weers- zijden.
schoteltjesavond	van het Nieuwjaarsfeest der bomen z.a. deze term is alleen bij de Portugese Joden in gebruik.
schouwdraden	⟨ hebr. zij bevinden zich aan de vier hoeken van de gebedsmantel z.a. In Mattheus 23 : 5 worden ze kwasten genoemd.
siertoren	versiersel met belletjes op de stokken van de wetsrollen.
slotfeest	⟨ hebr. onmiddellijk aansluitend aan de tussendagen van het Loofhuttenfeest.
smeekgebeden	⟨ hebr. boetgebeden, deel uitmakende van de liturgie voor de vastendagen en de dagen voor het Nieuwjaarsfeest tot en met de grote Verzoendag.
snijden	met verenging van de betekenis = ritueel slachten.
soort, de rechte soort	⟨ jidd. minachtend : zo iets goeds kun je van zo iemand niet verwachten.
spijsbole	soort bolus met amandelpers.
spog	geen spog water = totaal niets; verouderd Nederlands, maar nog levend in de Joodse volksmond.
Spreek me toe	uitnodiging om een visite te komen bren- gen; beleefdheidsformule.
Spreuken der Vaders	⟨ hebr. een traktaat uit de Misjna z.a.
stellen	⟨ jidd.-hd. a. glaswerk stellen = voor het gebruik op het Paasfeest 3 dagen in water zetten. b. een wetsrol stellen = zo rollen dat men bij het openen direct de plaats voor zich heeft, waar men met lezen moet beginnen.
strijkband, strijklint	hoofdbedekking van gehuwde vrouw; in het algemeen Nederlands daarentegen is strijkband een stalen band voor technische doeleinden dienende; zie Van Dale s.v.
Tiende man	minstens tien mannelijke, naar joods recht

	meerderjarige, personen moeten aanwezig zijn voor een gemeenschappelijke godsdienstoefening; de laatst komende is „de tiende man”.
tour	zie strijklint; ook kapsel of bandeau, hoofdbedekking van gehuwde vrouwen.
trekken	gezegd van een chazzen z.a. die door te veelvuldig zingen of al te langzaam lezen de dienst onnodig rekt.
treurdagen, treurweek	de 7 treurdagen na het overlijden van een naaste bloedverwant.
trouwhemel	de huwelijksvoltrekking geschiedt bij voorkeur onder een baldakijn; jidd. choppe = bedekking, huwelijk.
tussendagen	zie achterste dagen.
Uitgaande uitgang uitkomen	sjabbes < jidd. ausgein < hd. = eindigen. van de sjabbes = einde; zie uitgaande. jidd. van een vrouw gezegd = tot het Jodendom overgaan; oorspronkelijk ook van mannen.
uur, in een goed uur zal ik het zeggen	jidd. moge het uur gunstig zijn.
Vasten	a. hoe vast je? hoe heb je gevast? vragen op of na een vastendag. b. gezonde vasten en ontbijt < jidd. wens op een vastendag; zie aanbijten.
veeg je mond af verbinder	zie mond. met verenging van de betekenis: iemand die na de besnijdenis de wond komt verbinden tot ze genezen is.
vergeten aan verzondigen zich	ik heb er aan vergeten zie an. < jidd. < hd. in plaats van algemeen Nederl. zich bezondigen.
viskoekje	in boter gebakken koekje uit vis en andere ingrediënten bestaande.
vlees eten	met dierlijk vet bereid voedsel eten, ook al

	is er in het geheel geen vlees bij; zie melk eten.
vleeskost	zie vlees eten.
vleeslepel, vleesservies,	alleen voor „vleeskost” bestemd zie pag. 35.
vleestafellaken	
voorhangsel	voorhang; gordijn voor de Heilige Arke z.a. waarin de wetsrollen in de synagoge staan.
voorsteden	zie achterste dagen.
voorzanger	met verruiming van de betekenis = chazzen z.a.
vreemdelingenbank	⟨ jidd. speciaal bestemd voor doortrekkende vreemdelingen.
vreugde, altijd	⟨ jidd. wens bij heugelijke gebeurtenissen.
vreugde	⟨ hebr. de tweede dag van het Slotfeest, z.a. waarop de lezing van de jaarlijkse cyclus van de Pentateuch eindigt en dadelijk daarop weer begonnen wordt; zie ook bruidegoms der wet.
Vreugde der Wet	
vrij	met verenging van de betekenis = niet volgens de Joodse traditie levend vgl. liberaal.
vrouwendoodgraverscollege	zie doodgraverscollege, met dezelfde doelstelling voor vrouwen.
vrouwenkerk	afgezonderde ruimte in de synagoge, alleen voor de vrouwen bestemd.
vrouwengaanderij,	
vrouwengalerij	= vrouwenkerk; deze bevond zich boven.
Waker	met verenging van de betekenis: iemand die waakt bij een gevaarlijke zieke of stervende.
waken	de functie van waker uitoefenen; zie waker; de mededeling: „er wordt gewaakt” betekent in deze samenhang: de patiënt is in levensgevaar.
weet ik veel	⟨ jidd. waass ich viel = ik heb er geen flauw benul van.
weken	de drie weken; zie drie.
wetschrijver	⟨ hebr. schrijver van wetsrollen e.d.

Zal

a. zie men zal.

b. zo zal hij . . . jidd. niet geheel uitgesproken verwensing.

**zegenen, God
zegt je
zegenwens**

gezegd als iemand niest.

met verenging van de betekenis = een zegenwens, hetzij voor de gemeente, hetzij ten behoeve of op verzoek van iemand die voor de Tora geroepen wordt; zie oproepen en inlegboek.

zorg

ook een zorg < jidd. = dat hindert niet of, daar ligt niets aan gelegen.

Bibliografie

- Beem, H.*: Sjeëriet. Resten van een taal. Woordenboekje van het Nederlandse Jiddisch. Assen 1967.
- Beem, H.*: Jerösche. Jiddische spreekwoorden en zegswijzen uit het Nederlandse taalgebied, verzameld, ingeleid en toegelicht. 2e gewijzigde en aangevulde druk. Assen 1970.
- Beem, H.*: Yiddish in Holland. Linguistic and Socio-linguistic Notes, in: *The Field of Yiddish*. New York 1954.
- Bischoff, Erich*: Jüdisch-deutscher und deutsch-jüdischer Dolmetscher. Leipzig, 4e druk 1916.
- Bovenkerk, H.*: Nederlandse schrijvers tijdens de Republiek over de Joden, in: Dr. H. Brugmans en Drs. A. Frank: *Geschiedenis der Joden in Nederland I* Amsterdam 1940.
- Daan, Joh. C.*: *Grep*en uit de Amsterdamse volkstaal. Amsterdam, 2e druk 1949.
- Van Dale-Kruyskamp*: Groot Woordenboek der Nederlandse taal met supplement 's Gravenhage, negende druk 1970.
- Dozy, P.*: Oosterlingen. Verklarende lijst der Nederlandse woorden, die uit het Arabisch, Hebreeuwsch, Chaldeeuwsch, Perzisch en Turksch afkomstig zijn. 's Gravenhage 1867.
- Enno Endt*: Een taal van horen zeggen. Bargoens en andere ongeschreven sterke taal. Amsterdam 1969.
- Enno Endt en Lieneke Frericks*: Bargoens Woordenboek. Kleine woordenschat van de volkstaal. Amsterdam 1972.
- Franck-Van Wijk Et. W.*: Francks Etymologisch Woordenboek der Nederlandse Taal door Dr. N. van Wijk met supplement door Dr. C. B. van Haeringen. 's Gravenhage 1949.
- Gans, M. H.*: Memorboek. Platenatlas van het leven der Joden in Nederland van de middeleeuwen tot 1940. Baarn 1971.
- Götze, Alfred*: Frühneuhochdeutsches Glossar, 2e druk, Bonn 1920.
- Herderschee, J.*: Namen en Spreekwijzen aan de Bijbel ontleend. 5e druk. Deventer 1940.
- Jaarboek van 5674 (1913/1914)* uitgegeven door de Centrale Organisatie voor de religieuze en moreele verheffing der joden in Nederland. Amsterdam 5673/1913.
- Kisch, I.*: Notities betreffende de ghetto-uitspraak van het Nederlands in: *Studia Rosenthaliana* II no. 2 – Juli 1968 pag. 245-252.
- Kluge Et. W.*: Friedrich Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache 17e Auflage. Berlin 1957.

- Koenen-Endepols*: Verklarend Handwoordenboek der Nederlandse Taal 26e druk 1966 (8e oplage v. Groningen 1972).
- Köster Henke, W. L. H.*: De Boeventaal. Zakwoordenboekje van het Bargoensch of De taal van de jongens van de vlakke. Dockum 1906.
- M. G. J. N.*: *Maandblad voor de Geschiedenis der Joden in Nederland* onder Redactie van Dr. J. Meyer. Amsterdam. 1947/48.
- Moormann, J. G. M.*: De Geheimtalen I en Bronnenboek II. Zutphen 1932 en 1934.
- Mulder, S. I.*: de vijf boeken van Mozes benevens de Haftaroth, de Sabbathgebeden, de Piutim en de vijf rollen in het Nederlandsch vertaald. 4e druk. Amsterdam 5619-1859.
- Nascher, Ed.*: Das Buch des jüdischen Jargons nebst einem Anhang Die Gauner oder die „Kochemersprache“. Wien-Leipzig 1910.
- Paul, H.*: Deutsches Wörterbuch. Tübingen 1966.
- Polak, Henri*: Het Amsterdamsche Jiddisch, in: De Vrijdagavond II. Amsterdam 1925/1926.
- Praag, Siegfried van*: Hoe ze spraken, in M.G.J.N. Aflevering VIII. Amsterdam 1948.
- Reynders, C.*: Van „Joodse Natiën“ tot Joodse Nederlanders. Amsterdam 1969.
- Schudt, Johann Jacob*: Jüdische Merkwürdigkeiten. Frankfurt a/M. 1714/1717. Neudruck 1922.
- Slijper, E.*: Jargon geen Jargon, in: Nieuw Israëlitisch Weekblad 31/12/1948.
- Bekattering, in: De Nieuwe Taalgids 10/4/1916.
- Spitz, R. J.*: Taalmuseum, in: M.G.J.N. Aflevering I en III Amsterdam 1947.
- Stoett, F. A.*: Nederlandse Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitsprekkingen en Gezegden naar hun oorsprong en beteekenis verklaard. 5e druk Zutphen 1943.
- Voorzanger en Polak J. L.*: Voorzanger en J. E. Polak, Het Joodsch in Nederland. Aan het Hebreeuwsch en andere talen ontleende woorden en zegswijzen. Amsterdam 1915.
- De Vries, S. Ph.*: Joodse Riten en Symbolen. 2e druk. Amsterdam 1968.
- Weinreich, Uriel*: English-Yiddish Yiddish-English Dictionary. New York 1968.
- Werkman, Evert*: Leer ze mij kennen . . . de Amsterdammers. 2e druk Leiden 1968.

86 Bibliografie

Weytens, M. J. P. M.: Nathan en Shylock in de Lage Landen. Groningen 1971.

Wolf, Siegmund, A.: Wörterbuch des Rotwelschen. Mannheim 1956.

Wolff, Siegmund, A.: Jiddisches Wörterbuch. Mannheim 1962.

Register

N.B. In dit register zijn ook die woorden opgenomen waarvan de achtergronden op de aangegeven pagina's uitvoeriger behandeld zijn dan in de woordenlijsten.

- Aanbijten, 38
- amen, 2
- asjkenaziem, 42, 60
- bajes, 11, 16
- Bargoens, 14 e.v.
- bijbelse woorden en uitdrukkingen, 2, 3
- bitterkruid, 39
- bolus, 3
- chajjes, 16, 17
- chotspe, 19, 20
- cobber, 8
- cushionbanden, 19
- discriminatie v/e taalgroep, 11
- doorgeefcentra, 8, 9, 19
- galle, 20
- gein, 28
- geteisem, 24
- gezonder (substantief), 24, 25
- goochem, 11
- gotspe zie ch., 19, 20
- gozer, 12
- hartstikke, 11
- heitje, 9
- jatmoos, jatmouzen, 17
- Jiddisch (ontstaan), 4, 5, 10
- Jiddisch en Nederlands, 5, 6
- Jiddische woorden i/h Duits, 8
- Jiddische woorden i/h Engels, 8
- kabren, 37
- kaffer, 9
- kalle, 12
- kapoeres, 12
- kastelein, 11
- kinnesinne, 21, 22
- klanksubstituties, 5 e.v.
- koefnoen(tje), 23
- koosjer, 1, 12
- kowed, 23
- lawaaï, 30
- lef, 12
- lijkdrager, 37, 38
- Lodewijk Napoleon, 32
- loofhuttenfeest, 34
- lou(w)loene, 12
- maanzaadkoek, 39
- maarschalk, 11
- makke(s), 21
- Marokko (een toestand in), 27
- matse(r), 15, 21
- mazzel(ig), 29
- melk- en vleesspijzen, 35
- merode, 30
- mies, 22, 23
- mist (de mist in gaan), 25, 26, 27
- mokum, 14
- muntnamen, 9
- namen van bijbelse oorsprong, 2, 3
- Nederl. woorden alleen bij Joden in gebruik; zie ook lijst, 34 e.v.
- negen man (met — staan), 36
- niet-Jiddische woorden, 30, 31
- ongein, 28
- paaskast, paasballetjes enz., 36
- paragogische m., 13 noot 10
- peigeren, 13
- penoze, 18
- poerem, 13
- Portugees, 39
- pulsen, 19
- rambam, 30, 31
- roddelen, 23
- Romaanse woorden i/h Jiddisch, 4
- schlemiel(ig), 28, 29
- schnabbelen, 31
- schorem, 31
- schorremorrie, 31
- sefardiem, 3
- sjacheren, 31

88 Register

sjlemielig, zie sch., 28, 29
sjoeg(e), 15
smoezen, smoesje, 13
sof, 29
sores, 20
spiese, 15, 16
spot met jidd. uitspraak v/h
Ned., 5, 6, 7
spreekwoorden,
stannes, stennes, 23
statenbijbel, 3, 34
stiekem, 13
temeic, 30
tippel(en), 18

transcriptie g-ch, 16, noot 14
tweetaligheid, 5, 6, 7
uitkomen, 38
uitspraak, Asjkenaziem, 10
versteren, versjteren, 23
verzoendag, 34, 35
vleestafellaken enz., 35, 39
vormverandering, 15
weet-ie-veel, 25
wekenfeest (Pinksteren), 34
Willem I (koning), 33
Woorden van Sefardische her-
komst, 3